

DESIDERIUS ERASMUS

over de

vrije wil

De interpretatie van de H. Schrift stelt ons vaak voor heel wat problemen; toch kan nauwelijks één daarvan in complexiteit wedijveren met de vele vragen die het begrip vrije wilsbeschikking oproept. Sinds jaar en dag zet deze materie het vorsend intellect van wijsgeren, met in hun zog de theologen, eigentijdse zowel als vroegere, onverdroten aan het werk. Het minste wat men kan zeggen is dat het resultaat niet in verhouding staat tot de geïnvesteerde energie. Onlangs werd de discussie opnieuw geopend toen *Carolstadius*¹ en *Eccius*² het – in alle sereniteit – hierover tegen elkaar opnamen, daarin weldra gevolgd door *Maarten Luther*³ die in deze kwestie vrij strakke en categorieke standpunten innam, die men kan nalezen in zijn *Stellingname* terzake. Hoewel reeds velen bij de polemiek die daaruit ontstond betrokken waren, zal ik, omdat mijn vrienden dat nu eenmaal willen, op mijn beurt pogen om door een eigen bescheiden inbreng enige klaarheid in deze aangelegenheid te brengen. Nu weet ik maar al te goed dat sommigen al bij voorbaat hun oren dichtstoppen en wijd en zijd aan hun verontwaardiging lucht geven omdat *Erasmus* het aandurft met *Luther* in de clinch te gaan: *David* tegen *Goliath*! Als ze mij niettemin, ook al was het maar eventjes, de kans geven iets te opperen, dan wil ik hen dadelijk geruststellen en zeggen dat ik mij nooit tot een adept van Luther heb verklaard: zoveel is wel duidelijk. Niemand heeft dan ook het recht aanstoot te nemen wanneer ik er openlijk een andere mening op nahoud dan hij. Om te beginnen zijn we allebei mensen, en ik zou niet weten wat er verkeerd aan is om enkele van zijn standpunten aan te vechten, zeker wanneer dat gebeurt uit liefde voor de waarheid, en men daarover op een beschaafde wijze discussie wil voeren. Luther zelf kan er, denk ik, nauwelijks een probleem mee hebben wanneer men het niet met hem eens is, aangezien hij het er ook zelf niet moeilijk mee heeft om de verklaringen van alle hogescholen, concilies en pausen aan te vechten; daar komt hij zelf openlijk en zonder gêne voor uit, en zijn vrienden kunnen het mij niet kwalijk nemen wanneer ik zijn eigen woorden herhaal. Men mag dit dispuut dan ook niet als een soort duel zien tussen twee gladiatoren: ik zal het uitsluitend tegen één van zijn standpunten opnemen, en de enige bedoeling is dat door de confrontatie van argumenten en Schriftuurplaatsen de waarheid, zo mogelijk, duidelijker naar voren treedt, want dat is toch waar het intellectuelen om te doen is. Verwijten komen er, zoals het christenen betaamt, niet aan te pas, want bekvechten om het gelijk dient de waarheid niet. Nu weet ik best dat ik voor dit soort strijdvrage eigenlijk geen partij ben; je kan je nauwelijks iemand voorstellen met minder ervaring op dat vlak. Ik heb dan ook diep in mijn binnenste altijd een soort instinctieve afkeer van dgl. confrontaties gehad, wat maakt dat ik me lekkerder voel als ik me vrij kan bewegen in het open landschap waar de Muzen wonen, dan wanneer ik een gewapend duel moet beslechten. Ik hou niet van categorieke stellingnames, en ben daarom licht geneigd om mij systematisch aan de zijde van sceptici te scharen, wanneer het onaantastbaar gezag van de Schrift en het *magisterium* van de Kerk dat toelaat; daar leg ik mij zonder

uitzondering graag bij neer, ook al snap ik niet steeds waar men heen wil. Deze ingesteldheid is mij liever dan die van sommigen die met hart en ziel een bepaalde mening zijn toegedaan, en alles wat daarvan afwijkt als des duivels beschouwen. Eender welke bijbelpassus wordt, willen of niet, in dienst gesteld van het standpunt dat ze eens en voorgoed hebben ingenomen. Ze doen denken aan tot over hun oren verliefde jongelui die, waar ze zich ook wenden, steeds maar het beeld van hun geliefde zien. Of misschien kan ik ze nog beter vergelijken met mensen die op het hoogtepunt van een uit de hand gelopen ruzie naar alles grijpen wat binnen handbereik ligt – een bord, een beker.. – om er elkaar mee te lijf te gaan. Zeg nu zelf, hoe kun je met zo'n lui ooit een serene discussie voeren? Het draait er steevast op uit dat ze elkaar bij het heengaan in het gezicht spuwen. Toch zal het nooit ontbreken aan dergelijke mensen die, om het met Petrus te zeggen, *niet onderlegd en onstandvastig zijn, en de Schrift tot hun eigen verderf misleidend verklaren*⁴.

De Corycische grot

Wat nu mijn persoonlijke opinie betreft, moet ik toegeven dat over de vrije wil door kerkvaders heel wat van uiteenlopende strekking is geschreven. Het heeft me geen vast omlinjnde mening opgeleverd, maar ik ben er wel van overtuigd dat er zoiets bestaat als *vrije wil*. De *Stellingname* van Maarten Luther heb ik gelezen, en ik heb het met een onbevangen geest gelezen, zelfs met een zekere *goodwill*, eerder zoals een onderzoeksrechter die pleegt te hebben tegenover iemand die van een misdaad wordt beticht. Hij adstrueert er zijn stelling met bevlogenheid en laat geen argument onbenut, belicht het probleem van alle mogelijke kanten, maar – als ik eerlijk wil zijn – hij overtuigt me niet. Nu staat het elkeen vrij om dit aan mijn traagheid van geest of gebrek aan kennis te wijten, en ik zal dit niet eens aanvechten, mits ook de tragen van geest, al was het maar om iets bij te kunnen leren, de kans krijgen om met hen die op dat stuk door de natuur milder werden bedeed, in dialoog te treden; temeer daar Luther aan onderlegdheid maar weinig belang hecht, en des te meer aan de Geest, die niet zelden minder bedeeden iets in het oor fluistert wat hij de *wijzen* onthoudt. Dit laatste was dan meer bedoeld voor diegenen die stoer verkondigen dat Luther meer onderlegdheid in zijn *kleine vinger* heeft dan Erasmus in heel zijn lijf, een bewering die ik nu niet zal aanvechten. Hoe onredelijk ze ook zijn, toch zullen ze mij, hoop ik, gunnen dat mijn betoog niet bij voorbaat de grond wordt ingeboord door de vooringenomenheid van sommigen; zo zal ook ik reeds bestaande stellingnamen van professoren, concilies, academies, pausen en de keizer niet tegen Luther in het gelid brengen. Toch denk ik begrepen te hebben waar hij in zijn traktaat op aanstuurt; maar misschien vergis ik mij wel, en daarom zal ik mij niet de rol van rechter toeëigenen, maar die van contestant; ik zal niet als dogmaticus stelling nemen, maar als vorser op zoek gaan, bereid om van wie dan ook bij te leren, wanneer de bewijsgronden die hij aanvoert valabeler zijn dan de mijne. Toch zou ik intellekten van doorsnee kaliber graag op het hart willen drukken in hun drang om in dit soort aangelegenheden te wedijveren niet te ver te gaan, omdat men veeleer bereikt dat de eenheid onder christenen geschaad wordt dan dat het geloof erbij wint. De H. Schrift heeft immers zo zijn geheimenissen, waarvan God niet wil dat we er

dieper in doordringen; doen we dat toch, dan neemt de duisternis rondom ons, naarmate we verder gaan, steeds maar toe. Zo komen we tot het inzicht dat goddelijke wijsheid zich in haar onbereikbare verhevenheid door de mens niet laat naspeuren. *Pomponius Mela*⁵ heeft het ergens over een zekere *Corycische*⁶ grot, waarvan het uitzicht zo liefelijk en uitnodigend is dat men de neiging niet kan weerstaan om haar te betreden. Naarmate je dieper erin doordringt, overvalt je meer en meer een soort huiver en word je bevangen door de godheid die er huist, en een diepe indruk op je maakt. Eens men dat punt heeft bereikt, lijkt het me wijzer en eerbiediger om, met Paulus, te zeggen: *'Onmetelijk⁷ is de rijkdom van Gods wijsheid en weten, ondoorgrondelijk zijn beslissingen, onnaspeurlijk zijn wegen,*' of, zoals Jesaia, *'Wie⁸ kent de gedachten van de Heer, wie was zijn raadsman?'* dan te pogen datgene te strak te omlijnen wat het menselijk bevattingsvermogen te boven gaat. Veel blijft weggelegd voor de tijd, wanneer wij *niet⁹ langer in een spiegel en door een waas, maar van gezicht tot gezicht Zijn heerlijkheid zullen aanschouwen.*

Wat de vrije wil betreft, moeten wij, naar mijn mening althans, doen wat de bijbel ons leert: is de weg die we bewandelen deze der godsvrucht, laten we dan blijgemoed het betere betrachten, en het gedane achter ons laten en vergeten; zijn we met zonden beladen, laten we ons dan tot het uiterste inspannen, door berouw en boetedoening vergeving trachten te bekomen, en de Heer met alle mogelijke middelen smeken om barmhartigheid, want anders blijft de menselijke wil en al zijn streven vruchteloos; laten we de schuld voor het kwaad dat ons treft bij onszelf zoeken, en al het goede op rekening schrijven van Gods goedgunstigheid, aan wie we zelfs ons louter bestaan verschuldigd zijn; laten we ook vast geloven dat alles wat ons in dit leven te beurt valt, droevig of blij, tot ons heil door Hem is gezonden, en dat het niet kan dat vanwege God, wiens wezen rechtvaardigheid is, ons iets onverdiend zou gebeuren, ook al vinden we soms dat niet alles steeds bij de juiste mensen terecht komt. Niemand mag ooit de hoop opgeven vergiffenis te krijgen van God, wiens wezen vergevensgezindheid is. Ik herhaal het: wie dit alles gelooft, laat aan christelijke vroomheid niets te wensen over, en het is helemaal niet nodig om uit goddeloze nieuwsgierigheid zich toegang te verschaffen tot kennis die verborgen - en bijna zei ik 'overbodig' - is: 'heeft God op *contingente*¹⁰ wijze voorkennis van wat er gebeuren zal?' 'Speelt onze wil een rol in datgene wat leidt tot de eeuwige redding, of ondergaat zij enkel de werking van de genade?' 'Gebeurt alles wat wij doen, goed of kwaad, uit louter noodzaak, en komt het dus veeleer neer op een *ondergaan?*' Van sommige dingen wilde God absoluut dat we ze niet zouden kennen, zoals het uur van onze dood, en de dag van het laatste oordeel. *'Het¹¹ komt u niet toe tijden en omstandigheden te kennen, die de vader eigenmachtig heeft vastgesteld.'* *'Die¹² dag of dat uur kent niemand, de engelen in de hemel niet, de Zoon niet, enkel de vader.'* Van sommige dingen wou Hij wel dat we erover nadachten, maar dan in de vorm van een verstillde, mystieke adoratie. Er zijn in de bijbel dan ook heel wat plaatsen, waar velen over hebben gespeculeerd, maar waarvan niemand het mysterie heeft opgelost, bijv. wat betreft het onderscheid tussen de personen van de drievuldigheid, de vereniging van een menselijke en goddelijke natuur in Christus, de zonde die nooit vergeven kan worden²⁸⁰. Van andere dingen dan weer wou Hij dat we ze zéér goed kenden, zoals de geboden om goed te leven. Deze zijn immers het woord van God, en je hoeft er niet *tot¹³ in de hemel voor te klimmen; je hoeft er ook de zee niet voor over te steken naar een of andere verre*

bestemming: ze zijn hier, bij ons, in onze mond en in ons hart. Die moeten we grondig kennen, de rest laat je beter aan God zelf, en het brengt je verder op de weg naar het geloof ze als geheimenissen te vereren dan ze, onnaspeurlijk als ze zijn, dialectisch te willen analyseren. Tot wat een probleemstellingen of, beter gezegd, oeverloos gekibbel heeft het onderscheid tussen de *goddelijke personen*, hun onderlinge hiërarchie, het onderscheid tussen *reële en virtuele generatie*¹⁴ al niet geleid? Tot wat een herrie gaf het bekvechten over de *onbevleete ontvangenis* al niet aanleiding? Dan vraag ik u: wat hebben al die twistpunten ons opgeleverd? De eendracht onder christenen heeft er alleen maar bij verloren, en, doordat we slimmer willen zijn dan ons toekomst, hebben we elkaar minder lief. Dan zijn er ook nog zaken, die misschien wel waar en kenbaar zijn, maar die men beter niet voor eender wie te grabbel gooit. Misschien klopt het wel wat sommige sofisten maar al te graag verkondigen, nl. dat God uit hoofde van zijn natuur evenzeer in het hol van de mestkever (en ik hou het nog netjes, want de obsceniteiten, waar zij het blijkbaar allerminst moeilijk mee hebben, laat ik achterwege) als in de hemel aanwezig is, maar wat levert het op om dat soort zaken aan de massa op te dissen? Als men zou beweren dat er drie goden zijn, wat strikt logisch kan verdedigd worden, dan zou dat, zeker bij een niet gevormd publiek, alleen maar aanstoot geven. Indien ik de stellige overtuiging had, wat niet het geval is, dat de geloofsbelijdenis die wij in de mond nemen, niet op Christus teruggaat, en evenmin door mensen kon zijn opgesteld, waardoor niemand zich daaraan zou hebben te houden, en men voor zijn zonden ook geen boete zou verschuldigd zijn, dan zou ik toch twee keer nadenken alvorens die mening wereldkundig te maken, wanneer ik zie hoe onweerstaanbaar bij velen de neiging is om zich onbehoorlijk te gedragen, wat nu zo goed en zo kwaad als het gaat in de hand, of dan toch binnen de perken, wordt gehouden door de verplichting om te biechten. Bij sommige ziekten is de remedie erger dan de kwaal: stel dat iemand zich baadt in vers bloed van *vermoorde zuigelingen* om van zijn lepra af te geraken! Zo zijn er ook dwalingen, die je met minder schade negeert, dan dat je ze uit de wereld zou helpen. Paulus kent het onderscheid tussen wat mag en wat nuttig is. De waarheid mag je zeggen, maar tijdstip, de wijze waarop en de persoon aan wie kunnen hoogst inopportuun zijn. Stel dat ik ervan overtuigd ben dat een decreet of definitie van een of andere synode totaal verkeerd is, dan staat het mij vrij de waarheid te zeggen, maar de opportuniteit is nihil, omdat kwaadwilligen er een gelegenheid kunnen in zien om het gezag van kerkleiders naast zich neer te leggen, ook wat de uitspraken betreft die wél godvruchtig en vroom waren. Ik zou er dan de voorkeur aan geven te zeggen dat hun toenmalige uitspraak een plausibele oplossing was voor een specifiek probleem dat toen aan de orde was, maar dat het in de huidige omstandigheden beter is er niet langer rekening mee te houden. Stel dat wat Wycliff¹⁵ leerde, en Luther onderschreef, nl. dat *alles wat we doen, niet uit vrije wil, maar uit louter noodzaak geschiedt*, in zeker opzicht zou kloppen: kun je je iets voorstellen wat meer schade berokkent dan het verspreiden van dgl. paradoxale leerstelling? Of laten we aannemen dat Augustinus¹⁶ het vanuit een bepaald oogpunt bij het rechte eind heeft als hij schrijft: *God¹⁷ bewerkstelligt het goede én het kwade in ons, en het zijn Zijn goede werken die Hij in onze persoon beloont, Zijn misdaden die Hij in ons bestraft*. Verspreid zoiets onder de mensen, en het hek is meteen van de dam: je krijgt gegarandeerd een opstoot van misdadigheid! Je hoeft maar even stil te staan bij de debiliteit, onverschilligheid, kwaadwilligheid en de onweerstaanbare drang bij velen om zich aan eender welk soort ondeugd te geven. Wie zal, als hij niet heel sterk is, de voortdurende

moeizame strijd tegen *het vlees* volhouden? Wie zal, als hij niet deugdzaam is, moeite doen om zijn leven te beteren? Wie zal het kunnen opbrengen om met heel zijn hart een god lief te hebben, die de vlammen van de Tartarus schiep, waar hij te eeuwigen dage mensen foltert om er in de persoon van die ongelukkigen zijn eigen misdaden te straffen alsof hij er behagen in scheidt dat mensen gruwelijk lijden? Want dat is hoe de meesten Augustinus' woorden zullen begrepen hebben. Doorgaans zijn mensen grof en vleeselijk; hun neiging tot ongeloof, misdaad en godslastering is zo al groot genoeg, dat het niet nodig is nog extra olie op het vuur te gieten. Dat is dan ook de reden waarom Paulus als verstandig beheerder van het woord Gods zich meer dan eens door liefdevolle bezorgdheid laat leiden, en er de voorkeur aan geeft veeleer datgene te volgen waar de naaste mee gebaat is dan wat op zich is toegelaten. Met zijn wijsheid pakt hij onder wie volmaakt is uit, in het gezelschap van zwakkeren kent hij maar één iets: Jezus Christus, die gekruisigd werd. De Schrift hanteert een eigen idioom, dat zich aanpast aan onze denk- en leefwereld: God maakt er zich boos, heeft verdriet, is verontwaardigd, raast, dreigt, haat; dan krijgt hij plots weer medelijden, spijt, en verandert hij van mening; de reden hiervoor is niet dat dgl. veranderingen te rijmen zouden vallen met Gods wezen, maar onze zwakheid en domheid vereisten nu eenmaal dat alles in dgl. termen werd gesteld. Men mag, denk ik, eenzelfde voorzichtigheid verwachten bij hen, die zich tot taak hebben gesteld het woord van God te verspreiden. Sommige dingen zijn gewoon al schadelijk doordat ze niet aangepast zijn, zoals wijn voor wie aan koorts lijdt. Dergelijke materie kan men dan ook wellicht onder geleerden ter sprake brengen, of misschien zelfs in een theologisch instituut, hoewel naar mijn gevoel ook daar de nodige behoedzaamheid aan de dag dient gelegd; om echter zomaar bij eender wie met dergelijke verhalen uit te pakken lijkt me niet alleen inopportuun, maar zelfs ronduit schadelijk. Ik vind het daarom belangrijker dat men inziet dat men zijn leven en talent beter niet vergooit aan het ontwarren van dergelijke kluwens, dan dat men Luthers visie weerlegt of verdedigt. Men zou mij terecht mogen verwijten dat ik dit voorwoord veel te lang te heb gemaakt, ware het niet dat wat ik nu heb gezegd eigenlijk meer terzake doet dan het betoog zelf.

traditie

Aangezien Luther aan geen enkel auteur, hoe gedegen ook, enig gezag toekent, maar enkel oor heeft voor de canonieke geschriften, zie ik mijn taak aanzienlijk verlicht, wat ik geenszins betreurt. Je vindt immers zowel bij de Grieken als de Latijnen talloze auteurs die expliciet of occasioneel handelen over de vrije wil, en het zou een hele klus zijn om telkens na te gaan wat deze of gene *voor* of *tegen* de vrije wil heeft geschreven; iedere uitspraak vergt een verhelderend commentaar, en het ontzenuwen of bevestigen van de afzonderlijke argumenten en bewijsvoeringen is niet alleen uitgebreid en lastig, maar t.o.v. mensen als Luther en zijn vrienden ook volslagen zinloos, temeer daar ze niet alleen onderling van mening verschillen, maar ook individueel vaak coherentie missen. Toch zou ik de lezer willen vragen dat hij, mocht hij oordelen dat wij op het stuk van citaten uit de Schrift en soliede bewijsvoering gelijke tred houden met Luther, de eindeloze reeks bijzonder onderlegde mannen in aanmerking neemt, wier uitspraken door een

eeuwenlange consensus tot op heden hun geldigheid behouden hebben; velen onder hen waren niet alleen eminente bijbeldeskundigen, maar onderscheidden zich tevens door hun ongerepte levenswandel; sommigen legden zelfs met hun bloed getuigenis af voor de leer van Christus, die ze in hun geschriften hadden verdedigd: zo heb je bij de Grieken *Origenes*¹⁸, *Basilius*¹⁹, *Chrysostomus*²⁰, *Cyrillus*²¹, *Johannes*²² *Damascenus*, *Theophylactus*²³; bij de Latijnen dan weer *Tertullianus*²⁴, *Cyprianus*²⁵, *Arnobius*²⁶, *Hilarius*²⁷, *Ambrosius*²⁸, *Hieronymus*²⁹, *Augustinus*¹⁶, om nog te zwijgen over mensen als *Thomas*³⁰ *van Aquino*, *Scotus*³¹, *Durandus*³², *Capreolus*³³, *Gabriel*³⁴, *Egidius*³⁵, *Gregorius*³⁶, *Alexander*³⁷ en vele anderen. De scherpzinnigheid van hun spitse bewijsvoeringen kan niemand onverschillig laten. En dan heb ik het nog niet over de universiteiten, concilies en het leergezag der pausen. Sedert de tijd van de apostelen is er tot op heden, op Mani³⁸ en John Wycliff na, nooit één enkele schrijver geweest die de rol van de vrije wil nietig verklaarde. Het gezag van Lorenzo Valla³⁹, die omzeggens dezelfde mening als deze laatsten lijkt toegedaan, weegt immers bij theologen niet zo zwaar door. De leer van Mani heeft weliswaar reeds vele eeuwen bij de hele wereld afgedaan, maar misschien was ze wel minder schadelijk voor het geloof dan wat Wycliff verkondigt. Mani immers schrijft het goede en het kwade wat we doen toe aan de *twee naturen* bij de mens, maar hij stelt dat we de goede daden te danken hebben aan God, die ons zo heeft gemaakt; bovendien laat hij de mens enige ruimte om tegen de macht van de duisternis de hulp van de schepper in te roepen, waardoor onze zonden lichter worden en we minder moeite hebben om het goede doen. Wycliff daarentegen voert alles terug op loutere noodzaak, en laat voor inspanning of gebed geen enkele ruimte.

De Geest

Laat ik dus terugkeren naar wat ik begonnen was. Indien de lezer vaststelt dat de adstructie van mijn betoog niet onderdoet voor de tegenpartij, laat hij dan bij zichzelf overwegen waaraan hij het meest belang moet hechten: aan vroegere uitspraken van tal van geleerden, rechtgelovigen, heiligen, martelaars, theologen van vroeger en nu, universiteiten, concilies, bisschoppen en pausen enerzijds, of aan de persoonlijke opinie van zomaar iemand anderzijds. Het is niet zo dat ik, zoals dat tijdens vergaderingen gebeurt, de waarde van een opinie meet aan het aantal stemmen dat ze behaalt of aan het prestige van de sprekers. Ik weet dat het vaak voorkomt dat de *grootste* helft het haalt op de *beste* helft. Ik weet dat wat de goedkeuring van velen wegdraagt daarom niet steeds het beste is. Ik weet dat bij het zoeken naar de waarheid er altijd iets nieuws zal zijn om aan de resultaten van vroegere vorsers toe te voegen. Ik geef toe dat het niet meer dan normaal is dat het gezag van de Schrift op zich zwaarder doorweegt dan *alle* stemmen van *alle* stervelingen. Alleen geldt de controverse in dit geval niet de keuze van de bewijsplaatsen. Beide partijen koesteren vol eerbied hetzelfde boek. Het gaat om de *betekenis* van wat er gezegd wordt. Als men ervan uitgaat dat bij het interpreteren daarvan enig belang dient gehecht aan verstand en onderlegdheid, dan stel ik de vraag: waar vind je meer scherpzinnigheid en luciditeit dan bij de Grieken? Waar tref je meer vertrouwdheid met de bijbel aan? Ook de Latijnen ontbrak het niet aan intellect en deskundigheid terzake; misschien moesten ze voor de Grieken op gebied van natuurlijke

aanleg de duimen leggen, maar ze beschikten over hun geschriften, en konden hen evenaren door hun werkkraft. Kijkt men bij het vormen van zijn oordeel meer naar iemands heilige levenswandel dan naar zijn eruditie, dan zie je toch welk soort mannen het waren die de vrije wilskeuze voorstonden. Maar goed, laten we, zoals de juristen ons voorhouden, geen persoonlijke elementen laten meespelen in de vergelijking tussen beide standpunten. Sommigen van de propagandisten van het zgn. Nieuwe Evangelie wil ik liever niet vergelijken met de ouden van daarnet. Nu hoor ik de opmerking: hebben we eigenlijk wel behoefte aan *exegese*, wanneer de boodschap van de Schrift duidelijk is? Als de boodschap zo duidelijk is, waarom zijn zoveel uitmuntende geleerden dan gedurende al die eeuwen blind gebleven – want zo stelt men het toch voor -, en dat in een zo belangrijke aangelegenheid? Indien alles in de Schrift volmaakt helder is, waarom was er dan ten tijde van de apostelen nood aan *profetieën*? Dat was een gave van de *Geest*. Maar misschien heeft, zoals er niet langer *genezingen* en *talen* zijn, ook dat charisma wel opgehouden zich te manifesteren. Is dit niet het geval, dan moet men zich de vraag stellen op wie het is overgegaan. Zomaar willekeurig op eender wie? Dan biedt geen enkele tekstverklaring nog zekerheid. Op niemand? Ook dan kan men op geen enkele interpretatie nog vertrouwen: je hoeft maar te kijken waar geleerden zich ook nu nog steeds het hoofd over breken. Op hen die de apostelen zijn opgevolgd? Ik hoor sommigen al protesteren dat er nu al eeuwen aan een stuk tal van dergelijke plaatsverangers zijn gekomen, die geen greintje apostolische geest in zich hadden. Toch ligt het, gesteld dat andere factoren tegen elkaar opwegen, meer voor de hand aan te nemen dat God diegenen de *Geest* ingeeft, wie hij ook hun rang gaf, net zoals we met meer waarschijnlijkheid kunnen geloven dat de genade wordt gegeven aan wie gedoopt is dan aan wie dat niet is. Maar laten we toegeven – en eigenlijk moeten we dat ook wel – dat het mogelijk is dat de Geest aan zomaar een eenvoudige ziel openbaart wat hij vele wijzen niet openbaarde; want Christus dankt de Vader precies omdat hij, wat hij verborgen had gehouden voor wijzen en geleerden (schriftgeleerden, farizeeën, wijsgeren), aan eenvoudige mensen, die in de ogen van de wereld dwazen waren, had geopenbaard. Misschien waren *Dominicus*⁴⁰, of *Franciscus*⁴¹, wel zo'n *dwazen*, gesteld dat het hun vergund was geweest hun *Geest* te blijven volgen. Maar wanneer Paulus in zijn eeuw, toen de gave van de geest nog springlevend was, wil dat geesten getoetst worden om te zien of ze van God afkomstig zijn, wat moet er in deze materialistische tijd dan wel gebeuren? En hoe zullen we die geesten dan testen? Zal geleerdheid het criterium zijn? Beide partijen hebben hun *rabbijnen*. Het soort leven dat ze leiden? Aan beide kanten heb je zondaars. Aan één zijde staat het hele heiligenkoor, dat zich uitspreekt voor de vrije wil. Maar dan zegt men: dat waren *mensen*. Maar dat is nu net wat ik doe: mensen met mensen vergelijken, niet mensen met God! Ik hoor zeggen: Het doet er toch niet toe met hoevelen je bent, om te begrijpen wat de Geest bedoelt? Ik antwoord: maar ook niet met hoe weinig. Men zegt: Heb je soms een mijter nodig om de Schrift te begrijpen? Ik antwoord: Maakt een mantel of kap dan misschien het verschil? Dan luidt het: Is kennis van wijsbegeerte een voorwaarde *sine qua non* om de Schrift te begrijpen? Ik repliqueer: Is onwetendheid dan misschien zo'n voorwaarde? Of ook nog: Wat heb je aan een voltallige synode om de Schrift te begrijpen: misschien is er wel niemand bij die de *Geest* heeft! Mijn repliek: Heb je dan meer aan vergaderinkjes met maar enkele mensen? Zo heb je nog méér kans dat er niemand bij zit die de *Geest* heeft. Paulus verkondigt luid: '*Verlangen*⁴² *jullie een bewijs dat Christus door mij spreekt?*' Men

geloofde de apostelen enkel wanneer ze hun onderricht staaften met wonderen. Nu wil eender wie dat men hem gelooft, wanneer hij zegt dat de evangelische *Geest* in hem woont. De apostelen geloofde men pas nadat ze slangen hadden verdreven, zieken genezen, doden tot leven gewekt, door handoplegging de gave der *talen* hadden gegeven; wanneer ze paradoxale zaken verkondigden, vonden ze nauwelijks gehoor. Nu pakt men – daar is iedereen het over eens – met nog veel paradoxaler dingen uit, en er is er nochtans niet één meer over die zelfs maar een kreupel paard zou kunnen genezen. Waren er maar mensen die, zonder mirakels, blijk gaven van de morele ongereptheid en eenvoud van de apostelen; voor tragen van begrip als wij zouden ze op zich al een wonder zijn. Wat ik nu zeg is niet speciaal tegen Luther gericht – ik heb de man zelfs nog nooit in levende lijve ontmoet, en wanneer ik zijn geschriften lees, tref ik daar ook positieve zaken in aan -, maar tegen sommigen, die ik veel beter ken, en die, telkens wanneer we het niet eens raken over de betekenis van een of andere passus uit de Schrift, en wij ons beroepen op de mening van rechtgelovige kerkvaders, onmiddellijk reageren met ‘Maar dat waren *mén*sen.’ Als je hen dan vraagt welk criterium je moet hanteren om de juiste betekenis van een bijbelpassus te achterhalen – ook zij zijn toch immers maar *mensen* -, dan krijg je steevast te horen: ‘De *Geest* wijst het je aan.’ Vraag je dan waarom het die anderen veeleer aan ingevingen van de *Geest* zou hebben ontbroken dan zij, niettegenstaande een aantal onder hen zelfs bekend zijn geworden om de wonderen die ze deden, dan krijg je een antwoord alsof de wereld het gedurende zo’n dertienhonderd jaar zonder evangelie heeft moeten stellen. Stel je als eis dat ook hun leven die *Geest* dan waardig moet zijn, dan is hun antwoord dat ze door hun geloof gerechtvaardigd zijn, niet door hun werken. Wil je wonderen, dan luidt het dat die allang zijn opgehouden, en dat daar, nu het licht van het evangelie volop schijnt, ook geen behoefte meer aan is. Als je zou beweren dat m.b.t. het probleem dat zich nu stelt de Schrift, die talloze eersterangscommentatoren vaak in het duister liet tasten, niet eenduidig is, dan sta je opnieuw waar je begonnen was. Laten we nog aannemen dat wie bevlogen is, de Schrift trefzeker kan duiden: hoe heb ik dan zekerheid wanneer iemand zich dergelijke bevlogenheid aanmatigt? Wat moet ik doen wanneer mensen die zweren bevlogen te zijn allemaal met uiteenlopende interpretaties komen aandraven? Bovendien is het zo dat de Geest niet iedereen alles ingeeft, en dat ook wie bevlogen is zich hier of daar kan vergissen. Deze overwegingen waren dan bedoeld voor hen die zo lichtvaardig de patristische exegese van de hand wijzen, en daar hun eigen duiding tegenover stellen, als gold het een orakel. Tenslotte nog dit: we kunnen misschien nog aannemen dat de Geest van Christus zou geduld hebben dat zijn volk op minder belangrijke punten dwaalde, waar de redding van de mensen niet echt mee gemoeid is; maar kan men geloven dat hij, toen zijn Kerk dwaalde, gedurende dertienhonderd eeuwen de andere kant zou opgekeken hebben, en dat hij van zoveel vrome mannen niet één waardig zou bevonden hebben om hem datgene in te geven waarmee, naar zij beweren, het hele evangelie staat of valt?

Ik kan hiermee niet eindeloos doorgaan: wat anderen als hun domein beschouwen, zien ze zelf maar; ik eis voor mij geen monopolie van kennis of vroomheid op, en verlaat mij niet op enige vorm van *ingeving*; in alle eenvoud en eerlijkheid zal ik niettemin datgene naar voren brengen wat mij aan het denken heeft gezet. Zou iemand pogen mij tot andere gedachten te brengen, dan zal ik de waarheid niet tegen beter weten in bestrijden. Zouden ze er de voorkeur aan geven om iemand die op een beschaafde manier, zonder wie dan

ook verwijten te maken, zijn standpunt naar voren brengt, veeleer dan dat hij een dispuut aangaat, toch scheldwoorden en verwensingen naar het hoofd te slingeren, dan kan men zich afvragen waar die *evangelische Geest* dan wel gebleven is, waar zij steeds de mond van vol hebben. Paulus benadrukt: *'Neem⁴³ mensen met een zwakke geloofsovertuiging in bescherming.'* Christus dooft de *kwijnende vlaspit⁴⁴* niet. De apostel Petrus zegt: *'Wees⁴⁵ steeds bereid om aan diegenen die u om uitleg vragen over de hoop die in u leeft antwoord te geven, maar zachtmoedig en met respect.'* Misschien zullen ze antwoorden dat *Erasmus* als een oude wijnzak is, die de *most* van de Geest niet kan bevatten, die zij de wereld voorhouden. Als ze zo zeker zijn van hun stuk, laten ze mij dan behandelen zoals Christus *Nicodemus⁴⁶*, en de apostelen *Gamaliël⁴⁷* behandelden. *Nicodemus* was niet zo heel scherpzinnig, maar hij wou leren, en de Heer heeft hem niet afgestoten. *Gamaliël* schortte zijn oordeel op, en liet de feiten zelf uitwijzen wat voor geest aan het werk was, tot tevredenheid van de apostelen.

Ik ben nu klaar met het eerste deel van dit boek. De opzet ervan was aan te tonen dat het geen zin heeft om de controverse over dit onderwerp op de spits te drijven, vooral t.o.v. de massa; mocht ik daarin geslaagd zijn, dan wordt het betoog, dat nu aanvangt, eigenlijk overbodig. Toch wil ik dat de waarheid overal zegeviert. Misschien doet ze dat wel, wanneer ze uit de confrontatie der teksten, die nu volgt, te voorschijn komt zoals de genster die uit vuursteen wordt geslagen.

Ecclesiasticus 15

Men kan er, om te beginnen, niet aan voorbij dat in de bijbel heel wat plaatsen voorkomen waar duidelijk lijkt te worden gesteld dat er zoiets bestaat als de *vrije wil van de mens*. Daar kan men evenwel andere tegenover plaatsen, die de indruk geven haar volledig te ontkennen. Nu is het zo dat de Schrift zichzelf niet kan tegenspreken, omdat ze in haar geheel uitgaat van dezelfde Geest. We zullen daarom eerst die plaatsen op een rij zetten, die ons standpunt lijken te bevestigen; daarna zullen we pogen om de andere, die daartegen ingaan, buiten strijd te stellen. In deze fase van het onderzoek willen wij onder vrije wil verstaan het wilsvermogen, waardoor de mens in staat is zich op datgene wat tot zijn eeuwige redding leidt toe te leggen, of zich ervan af te keren. Voorstanders van de vrije wil pakken gewoonlijk in de eerste plaats uit met wat in *Ecclesiasticus⁴⁸*, hoofdstuk 15, te lezen staat: *'God heeft de mens vanaf het begin, toen hij hem schiep, de vrije hand gelaten om te beslissen wat hij zelf wou. Hij voegde er wel zijn eigen geboden en onderrichtingen aan toe: wil je die in acht nemen en te eeuwigen dage het geloof dat Hem behaagt bewaren, dan zal dat je redding betekenen. Hij heeft water en vuur voor je neergezet: je kunt je hand uitstrekken naar wat je verkiest. Voor de mens ligt leven en dood, goed en kwaad: wat hij verkiest zal hem gegeven worden.'* Niemand zal, neem ik aan, het gezag van dit boek wraken op grond van het feit dat het, zoals Hieronymus duidelijk stelt, geen deel uitmaakt van de Hebreeuwse⁴⁹ *canon*, terwijl de Kerk van Christus het eenstemmig in de hare heeft opgenomen; overigens zie ik niet waarom de Joden hebben gemeend het uit hun canon te moeten weren, aangezien ze de Spreuken⁵⁰ van Salomon en het Hooglied⁵¹ wél hebben erkend. Ook de twee laatste boeken van Esdra⁵², het Susannaverhaal en dat over Bel en de draak bij Daniel⁵³, Judith⁵⁴, Esther⁵⁵, en

nog enkele andere hebben ze niet in hun *canon* opgenomen, maar bij de *apocrypha* ingedeeld. Wie ze aandachtig leest, zal makkelijk raden wat hen daartoe heeft bewogen. In dit werk wordt de lezer evenwel met niets van die aard geconfronteerd. De passus maakt duidelijk dat Adam, de stamvader van het menselijk geslacht, geschapen werd met een gaaf oordeelsvermogen, waardoor hij het onderscheid kon maken tussen wat nagestreefd en wat gemeden dient te worden. Hij kreeg er echter een wil bij, die eveneens onbedorven was, maar vrij, zodat hij, als hij dat wou, zich van het goede kon afwenden, ten gunste van het kwade. Ook de engelen werden in die toestand geschapen, alvorens *Lucifer*⁵⁶ en zijn trawanten hun schepper verzaakten. Bij hen die gevallen zijn werd de wil zo diepgaand bedorven, dat het hun onmogelijk was geworden zich alsnog te bekeren; bij hen die standhielden werd de wil dermate gesterkt, dat deze zich niet eens meer kon laten verleiden tot het kwade. Bij de mens was de wil rechtschapen en vrij, zodat ze in staat was om zonder nieuwe genade in de onschuld te volharden, maar zo dat ze zonder de hulp van nieuwe genade de gelukzaligheid van het eeuwig leven niet kon bereiken, dat de Heer Jezus de zijnen heeft beloofd.

Dit alles kan men niet punt voor punt aan de hand van expliciete schriftuurplaatsen staven, maar wat rechtgelovige kerkvaders dienaangaande gezegd en geschreven hebben is minstens geloofwaardig te noemen. Overigens heeft men de indruk dat bij Eva niet alleen de wil, maar ook de rede of, als men wil, het oordeelsvermogen verdorven was, waaruit alle goed en kwaad voortkomt. De slang lijkt haar de convictie te hebben bijgebracht dat het verbod van de Heer om niet van de *boom des levens* te eten op niets berustte. Bij Adam lijkt de wil veeleer verdorven tengevolge van een overmaat aan liefde voor zijn vrouw, waardoor hij verkoos haar in te volgen, liever dan het gebod van de Heer te gehoorzamen. Toch denk ik dat ook bij hem de rede was aangetast, want daar komt de wil uit voort. Het geestelijk vermogen, waardoor we in staat zijn te oordelen – en het doet er niet toe of je dit nu *verstand* dan wel *rede* wilt noemen – werd door de zonde verduisterd, maar niet uitgedoofd. De wil, waarmee we kiezen of verwerpen, was in die mate aangetast dat ze niet langer in staat was om zich door haar eigen, natuurlijke kracht te corrigeren, maar door het verlies van haar vrijheid gedwongen werd voortaan de zonde te dienen, waartoe ze zich vrijwillig eens en voorgoed had bekend. Door de genade van God wordt die zonde echter vergeven, waardoor de wil in die mate weer vrij is dat ze volgens de *Pelagianen* zonder de hulp van nieuwe genade het eeuwig leven kan verwerven. Haar redding heeft ze dan niettemin helemaal aan God te danken, die haar schiep en haar vrijheid om te kiezen herstelde. In de orthodoxe visie daarentegen kan ze zich, dankzij de goddelijke genade, die de mens in zijn streven naar het goede altijd bijstaat, in haar staat van zuiverheid handhaven, maar ze behoudt wel haar geneigdheid tot het kwade door de sporen van de zonde die zich ooit in haar heeft genesteld. Zoals nu de zonde van de voorouders overging op hun nazaten, zo ging ook de geneigdheid tot zondigen op *alle* mensen over; deze wordt echter door de zondendelgende genade in die mate getemperd, dat men haar kan overwinnen, maar niet uitroeien. Niet dat genade daar niet toe in staat zou zijn, maar dat was niet in het belang van de mens. Zoals bij hen die van genade verstoken blijven (ik bedoel: *bijzondere* genade) de rede verduisterd, maar niet dood is, zo kan men ervan uitgaan dat bij diezelfde ook de wilskracht niet helemaal dood is, maar alleen niet langer in staat is om het goede te doen. Wat het oog is voor het lichaam, dat is de rede voor de geest. Deze wordt ten dele verlicht door een eigen licht,

dat iedereen, zij het in ongelijke mate, aangeboren is en waarover de Psalm⁵⁷ zegt: *'Getekend is op ons het licht van uw gelaat, Heer'*, ten dele ook door Gods geboden en de Schrift, zoals onze psalmist⁵⁸ zegt: *'Uw woord is als licht voor mijn voeten.'* Dit resulteert voor ons in wetten van drieërlei aard: de *natuurwet*, de wet betreffende de *werken* en de wet van het *geloof*, om het met Paulus' woorden te zeggen.

De *natuurwet* staat diep gegrift in de geest van alle mensen, Scythen zowel als Grieken, en zegt dat het onrechtvaardig is iemand anders datgene aan te doen waarvan je zelf het slachtoffer niet zou willen zijn. Ook de wijsgeren hebben, zonder het licht van het geloof en zonder hulp van de Schrift, uit het geschapene het bestaan van een oneindig machtige, transcendente goddelijkheid afgeleid; ze hebben ons heel wat regels nagelaten om goed te leven, die bijzonder goed gelijken op die van het evangelie, en roepen in talrijke geschriften op tot een deugdzaam leven, waarbij ze hun afschuw laten blijken voor wat moreel verwerpelijk is. Men mag aannemen dat ook zij een wil hadden die op een of andere manier tot deugdzaamheid neigde, maar niet tot eeuwige redding kon leiden, tenzij daar door het *geloof* ook de *genade* bijkwam.

De wet over de *werken* legt geboden op en dreigt met straf. Zij verdubbelt de zonde, en brengt de dood met zich mee, niet omdat ze slecht is, maar doordat ze datgene oplegt wat we zonder de genade niet kunnen vervullen. De wet van het *geloof* stelt hogere eisen aan ons dan de wet over de *werken*, maar door de toevloed van genade wordt datgene wat op zich onmogelijk is om te vervullen niet alleen licht, maar ook *zoet*. Het geloof werkt dus als medicijn voor de rede, wanneer deze door de zonde beschadigd is; de liefde sterkt de zwakke wil. Een wet over *werken* was in zeker opzicht: *'Je⁵⁹ mag van alle bomen in het paradijs eten, maar van de boom die inzicht geeft in goed en kwaad mag je niet eten; de dag dat je daarvan eet, zal je zeker sterven.'* Ook Mozes vaardigde een wet over *werken* uit: *'Beneem⁶⁰ niemand het leven; als je doodt, zal je gedood worden. Pleeg geen overspel; als je het toch doet, zal je gestenigd worden.'*

Maar wat zegt de wet van het *geloof*, die wil dat je je vijanden liefhebt, elke dag opnieuw je kruis opneemt, en het leven misprijst? *'Wees⁶¹ niet bang, kleine kudde; jullie behoort immers het rijk der hemelen'*, en *'Heb⁶² vertrouwen, want ik heb de wereld overwonnen'*, of ook: *'Ik⁶³ blijf bij u tot aan de voleinding der tijden.'* Wat die wet betekent, lieten de apostelen zien toen ze, na in Christus' naam gegegeld te zijn, vol vreugde de rechtbank verlieten. Vandaar dat Paulus⁶⁴ zegt: *'Ik ben tot alles in staat door hem die mij sterkt.'* Die wet is het, die *Ecclesiasticus* bedoelt als gezegd wordt: *'En⁶⁵ hij gaf hun zijn voorschriften en geboden.'* Aan wie? Allereerst aan Adam en Eva, en dat rechtstreeks; vervolgens aan het joodse volk, langs Mozes en de profeten om. De wet laat zien wat God wil, stelt bestraffing in het vooruitzicht voor wie haar niet naleeft, en beloningen voor wie dat wel doet. De mogelijkheid om te kiezen liet hij aan de wil over; daar kon het beide kanten mee uit, omdat God hun die onbeperkt had geschonken. Daarom zullen die geboden, als je ze onderhoudt, ook je redding betekenen. Verder luidt het: *'Je⁶⁶ kunt je hand uitstrekken naar wat je verkiest.'* Indien de mens het onderscheid tussen goed en kwaad niet had gekend en de wil van God voor hem verborgen was gebleven, dan kon het hem ook niet euvel worden geduid, indien hij de verkeerde keuze zou hebben gemaakt. Indien de wil niet vrij was geweest, kon de mens ook geen zonde worden aangerekend, omdat deze ophoudt zonde te zijn, wanneer hij niet uit vrije wil is begaan, tenzij dwaling of dwangmatigheid precies uit zonde zijn voortgekomen. Zo wordt een vrouw die verkracht wordt niet aangerekend wat haar overkomen is. Nu lijkt de passus, die we uit

Ecclesiasticus hebben aangehaald, bijzonder toepasselijk op de eerste mensen, maar in zeker opzicht geldt hij ook voor de hele nakomelingschap van Adam; dit zou echter niet het geval zijn, indien wij niet in staat waren vrij te kiezen. Hoewel die vrijheid door de zonde een flinke deuk heeft gekregen, ging ze toch niet volledig teloor. Ze loopt weliswaar mank, zodat we, zolang we geen genade krijgen, meer geneigd zijn tot het kwade dan tot het goede, maar ze is niet verdwenen, tenzij onze misdaden zodanig buiten proportie zijn en het zondigen dermate tot een tweede natuur is geworden, dat ons vermogen om te oordelen meer dan eens verduisterd, en de keuzevrijheid om te handelen aan handen en voeten gebonden wordt, zodat het lijkt alsof van beide geen sprake meer is.

scholastiek

Over de vraag hoe groot onze keuzevrijheid om te handelen, *na* de zonde en *voor* de genade, nog is, lopen de meningen van huidige en vroegere auteurs op merkwaardige wijze uiteen, doordat men het probleem uit verschillende hoeken benadert. Sommigen wilden voorkomen dat mensen wanhopig of juist al te gerust werden, en hun hoop geven of ze motiveren om er iets aan te doen, waardoor ze de rol van de vrije wil overaccentueerden. *Pelagius* leerde dat wanneer de wil van de mens door de genade eenmaal bevrijd en hersteld was, men geen nieuwe genade meer behoefde, maar met de middelen die de vrije wil ons aanreikt de blijvende redding kan bekomen. Wel blijft men die redding dan aan God verschuldigd, omdat zonder zijn genade de vrijheid van de menselijke wil om het goede te kiezen zonder uitwerking zou blijven, en omdat precies het vermogen van de geest om, nadat men goed van kwaad heeft onderscheiden, voor het ene te kiezen en en zich van het andere af te keren een geschenk is van de schepper, die in plaats van een *mens* net zo goed een *kikker* op de wereld had kunnen zetten. Ook zij die de theorie van *Scotus* onderschrijven zijn geneigd de balans in het voordeel van de vrije wil te laten overhellen; de kracht die ze haar toeschrijven is zo groot dat ze de mens in staat achten om, ook zonder de *zondendelgende* genade te hebben verkregen, door een aangeboren vermogen *moreel* (intentioneel) goede daden te stellen, waardoor hij, niet op basis van *gelijkwaardigheid*, maar *billijkheidshalve* (hun terminologie) de genade verdient die de mens *in staat van genade* stelt.

Anderen zijn een totaal verschillende mening toegedaan en stellen dat al deze werken, hoe goed ook de intentie, in de ogen van God even verfoeilijk zijn als echte misdaden, zoals overspel of doodslag, omdat ze niet geïnspireerd waren door geloof en liefde voor God. Deze stelling lijkt me vrij hard en categoriek, vooral omdat ze de mogelijkheid uitsluit dat bepaalde wijsgeren, die enige kennis omtrent God hadden, tegelijk ook een zeker vertrouwen in en liefde voor God kunnen hebben gekoesterd, en alles wat ze deden niet louter terwille van roem, maar uit liefde voor wat *moreel* goed is hebben gedaan, aangezien ze leren dat dit om geen andere reden dient nagestreefd dan terwille van zichzelf. Wie zich louter om roem te verwerven aan levensgevaar blootstelt ter verdediging van zijn vaderland, stelt een daad die *objectief* goed is, maar misschien niet intentioneel, en dus *moreel*, goed. De H. Augustinus en zij die hem volgen maken de bedenking dat van authentieke vroomheid geen sprake kan zijn wanneer de mens op

eigen krachten gaat vertrouwen, waardoor de genade, waar Paulus het steeds maar over heeft, voor hen een sleutelbegrip wordt. Hij stelt daarom dat een mens *in staat van zonde* niet bij machte is zijn leven ten goede te keren of wat dan ook te doen wat bijdraagt tot zijn redding, wanneer hij niet, door een vrijwillige gave van God, van godswege ertoe wordt aangezet om datgene te willen wat leidt tot het eeuwig leven. Dit soort genade noemen sommigen *voorafgaandelijke*, Augustinus dan weer *werkende* genade. Ook het geloof, dat de deur opent naar de redding, is immers een vrijwillig geschenk van God. Wanneer hieraan, door de rijkere gave van de Geest, ook de *liefde* wordt toegevoegd, heeft hij het over *medewerkende* genade, omdat ze de mens steeds bijstaat in zijn streven, tot hij zijn doel heeft bereikt. Het is dan wel zo dat, wanneer vrije keuze en genade samenwerken, de genade de leiding neemt, en niet gewoon de partner is van de wil. Sommigen willen ook dit weer opsplitsen, en zeggen: ‘Beschouw je een daad naar de *intrinsieke eigenschappen* ervan, dan is de determinerende factor de wil van de mens; beschouw je hem daarentegen overeenkomstig zijn *verdienste*, dan determineert de genade. Bovendien worden *geloof*, dat maakt dat we willen wat heilzaam is, en *liefde*, die maakt dat we dat niet *vergeefs* willen, niet zozeer op grond van *tijd* dan wel door hun *aard* onderscheiden; beide kunnen nochtans in de tijd worden vermeerderd. Aangezien genade een *vrijwillig geschonken gunst* betekent, kan men drie of, als men wil, vier soorten genade onderscheiden.

De eerste soort is die welke we bij de geboorte hebben meegekregen en die, zoals reeds gezegd, door de zonde is geschonden, maar niet tenietgedaan; sommigen noemen het een *primaire influx*. Deze genade hebben we allen blijvend gemeen, ook zij die in de zonde volharden. Het staat hun immers vrij te spreken, te zwijgen, te zitten, op te staan, een arme te helpen, de bijbel te lezen, naar een sermoen te luisteren, hoewel dit hun, naar de mening van sommigen, niet baat met het oog op het eeuwig leven. Anderen, die daarbij uitgaan van Gods oneindige goedertierenheid, stellen dat dergelijke daden de mens wel degelijk vooruithelpen, in de zin dat ze hem preconditioneren om de genade te ontvangen, en dat God ertoe bewogen wordt erbarmen jegens hem te betonen. Sommigen zullen echter betwisten dat zulks nog kan zonder een bijzondere vorm van genade. Doordat we die genade allen gemeen hebben, wordt ze – hoewel ze dat feitelijk is – geen *genade* genoemd; men kan het vergelijken met de wonderen die God dagelijks verricht door dingen te scheppen, ze in stand te houden en te sturen, wonderen die veel groter zijn dan wanneer hij een lepralijder zou genezen of een bezetene zou bevrijden. Toch worden ook dat geen wonderen genoemd, omdat ze dagelijks tot ieders profijt opnieuw gebeuren. De tweede soort is de *bijzondere genade*, waarmee God in zijn goedertierenheid de zondaar onverdiend tot inkeer beweegt, zonder evenwel nog de opperste vorm van genade in hem te storten, die de zonde delgt en de mens aan god welgevallig maakt. Wanneer een zondaar, geholpen door het tweede soort genade, dat we *werkende* genade hebben genoemd, berouw krijgt, maar nog niet helemaal bevrijd is van zijn drang om te zondigen, kan hij toch door aalmoezen te geven, door te bidden, door zich toe te leggen op de studie van zijn geloof, sermoenen bij te wonen, vrome mensen aan te spreken om voor hem te bidden, en andere goedgeïntentioneerde daden, a.h.w. *kandideren* voor de hoogste vorm van genade. Men gaat er evenwel van uit dat wat wij het tweede soort genade hebben genoemd door de tussenkomst van Gods goedheid aan niemand onthouden wordt, omdat de goddelijke weldadigheid iedereen in dit leven kansen biedt om tot inkeer te komen, wanneer men wat van de vrije wil is overgebleven naar beste

vermogen laat meewerken met de door God geboden hulp, die *uitnodigt*, maar niet *dwingt*, om het goede te doen. Nu ligt het, zo denkt men, in onze macht om onze wil in overeenstemming te brengen met de genade, of haar ervan af te wenden, net zoals we onze ogen kunnen openen of sluiten voor het licht, als het er is. Aangezien nu de immense liefde van God voor de menselijke soort niet wil dat een mens ook verstoken blijft van de genade, die *welgevallig* maakt, mits hij er alles aan doet om haar te verwerven, is het gevolg dat enerzijds geen enkele zondaar het zich kan veroorloven om bij de pakken te blijven zitten, terwijl anderzijds niemand hoeft te wanhopen; een ander gevolg is dat niemand, tenzij door eigen fout, verloren gaat. Er is dus de *aangeboren* genade, de *opwekkende* genade (hoewel onvolkomen), en er is de genade die de wil doeltreffend maakt, die we *medewerkende* genade hebben genoemd, de genade die onze initiatieven helpt te slagen. En er is de genade die ze tot voleinding brengt. Het gaat, zo denkt men, in de drie gevallen om één en dezelfde genade, ook al krijgt ze op basis van haar diverse werking in ons, verschillende benamingen. De eerste wekt op, de tweede beschermt, de derde zet de kroon op het werk. Bijgevolg hechten zij, die het verst van *Pelagius* afstaan, het grootste belang aan de genade, terwijl het aandeel van de vrije wil praktisch tot nul is herleid, hoewel niet helemaal: men stelt dat de mens het goede niet kan willen zonder een bijzondere genade; dat hij niets kan beginnen, voortzetten en voltooiën zonder de initiële en ononderbroken concomitante hulp van de goddelijke genade. Deze zienswijze lijkt plausibel, omdat ze de mens zijn inzet en pogen laat, maar niet het toeschrijven van welke verdienste dan ook aan eigen kracht.

Meer categoriek is de opvatting van hen die beweren dat de vrije wil alleen maar tot zonde leidt, en dat enkel de goddelijke genade in ons goede werken tot stand brengt, en dit niet *door* of in samenwerking *met*, maar *in* de vrije wil, zodat wat wij willen niets méér vermag dan wat *was* vermag, wanneer het in de hand van de boetseerder de vorm krijgt die de kunstenaar eraan heeft willen geven. Hier is men, heb ik de indruk, door te allen prijze elk vertrouwen in menselijke verdienste of inspanning te willen bannen, het doel voorbijgeschoten.

Het hardste standpunt lijkt me dat van hen die beweren dat vrije wil een woord zonder inhoud is, en dat ze niets vermag of ooit vermogen heeft, niet bij de engelen, niet bij Adam, niet bij ons, niet voor en niet na de genade, maar dat God het is die zowel het goede als het kwade in ons bewerkstelligt, en dat alles wat er gebeurt *fatale noodwendigheid* is. De polemieken die ik nu voer zal dan ook vooral de twee laatstgenoemde opvattingen gelden.

Het Oude Testament

In wat voorafging ben ik wat uitvoeriger geweest om de minder onderlegde lezer – want dit is een simpele auteur die voor simpele lezers schrijft – toe te laten de rest van het betoog makkelijker te vatten; dat is ook de reden waarom we meteen uit *Ecclesiasticus* hebben geciteerd, omdat in deze passus de oorsprong en draagwijdte van de vrije wil heel duidelijk wordt beschreven. We hebben nu de handen vrij om verder in de bijbel te grasduinen op zoek naar nieuwe getuigenissen. Toch wil ik de lezer eerst nog attent maken op het feit dat de Aldijnse editie deze passus anders leest dan dat in de huidige

Roomse praxis het geval is. In de Griekse tekst ontbreekt *'ze zullen uw redding betekenen'*; maar ook Augustinus laat deze zinsnede achterwege wanneer hij de passus enkele keren citeert. Er staat, geloof ik, ook *ποιηται* ipv. *ποιησαι*. Zoals God in het paradijs de mens de keuze had gelaten tussen leven en dood: *'Als⁶⁷ jullie doen wat ik zeg, zal je leven; zoniet zal je sterven. Hoed je voor het kwade, kies voor wat goed is,'* zo spreekt God in Genesis, hoofdstuk 4⁶⁸, tot Kaïn: *'Waarom ben je boos, en kijk je zo somber? Is het niet zo dat je, indien je goed gehandeld hebt, je loon zal ontvangen? Heb je daarentegen slecht gehandeld, dan zal de zonde ogenblikkelijk aan je voordeur zijn. Maar of je verlangen naar de zonde uitgaat, is jouw keuze, en je kunt haar de baas zijn.'* Hij stelt een beloning in het vooruitzicht, indien Kaïn voor het goede kiest, een straf, zo hij er de voorkeur aan geeft het kwade te volgen. Hij maakt ook duidelijk dat de aandrang van het gemoed om het slechte te doen overwonnen kan worden, en niet noodzakelijk tot zonde leidt. Eenzelfde strekking hebben de woorden die de Heer tot Mozes⁶⁹ spreekt: *'Voor uw aanschijn heb ik de weg ten leven gelegd, en de weg die leidt naar de dood. Kies voor het goede, en ga ermee op weg.'* Kon hij nog duidelijker zijn? God laat zien wat goed en wat slecht is; tevens laat hij zien wat beider loon is: leven of dood. Hij laat de mens vrij om te kiezen. Het zou toch belachelijk zijn te zeggen *'kies!'* tegen wie niet de mogelijkheid heeft die of die richting uit te gaan. Je zou net zo goed aan een driesprong tegen iemand kunnen zeggen: *'Je merkt dat je twee richtingen uit kunt: neem die van je keuze,'* wanneer slechts één van beide toegankelijk zou zijn. Dan is er weer Deuteronomium, hoofdstuk 30⁷⁰: *'Overweeg wat ik u heden voor ogen heb gesteld: enerzijds het leven en het goede, anderzijds de dood en het kwade; heb de Heer uw God lief, bewandel zijn wegen, onderhoud zijn geboden, rituelen en decreten; dan zult gij leven, hij zal u vermenigvuldigen en u welvaart schenken in het land dat ge betreedt om het in bezit te nemen. Zo gij echter uw hart van Hem afwendt en niet luisteren wilt, zo ge u laat misleiden om andere goden te vereren en te dienen, dan voorzeg ik u heden dat gij zult omkomen en maar korte tijd zult vertoeven in het land dat gij aan de overzijde van de Jordaan zult betreden om het in bezit te nemen. Hemel en aarde vraag ik heden te getuigen dat ik u leven en dood, zegen en verdoemenis heb aangeboden. Kies daarom voor het leven, opdat gij en uw zaad moogt leven.'* In deze passus hoor je opnieuw de woorden *voorstellen, kiezen, zich afwenden*, waarvan het gebruik absurd zou zijn indien de wil van de mens niet vrij was om het goede, maar enkel het kwade, te kiezen. Zoniet kun je net zo goed tegen iemand die men zo gekneveld heeft dat hij zijn arm alleen naar links kan uitstrekken, zeggen: *'Kijk, rechts van je staat eerste klas wijn, links vergif; strek je hand uit naar wat je verkiest.'* Ook wat de Heer in Jesaja⁷¹ zegt beaamt het voorgaande: *'Als jullie meewerken en mij gehoorzamen, dan zullen jullie van het goede wat het land voortbrengt eten; werken jullie tegen, en wil je niet luisteren, dan zal het zwaard je verdelgen.'* Als de mens over geen enkele mogelijkheid beschikt om het goede te willen of, zoals sommigen beweren, het goede noch het kwade, wat is dan de betekenis van *'als je wilt, als je niet wilt'*? *'Als ik wil, als ik niet wil'* zou dan beter hebben gestaan. Aangezien er heel wat van die strekking tegen zondaars wordt gezegd, zie ik niet hoe men eraan kan ontsnappen om ook hun een wil toe te schrijven die in zeker opzicht vrij is om het goede te kiezen, tenzij we het liever hebben over *gedachten* of *opwellingen* dan over *wil*: deze laatste is immers bepaald, en komt voort uit een oordeel. Zo zegt nu de Heer bij dezelfde profeet hoofdstuk 21⁷²: *'Als je wilt vragen, vraag dan; maak rechtsomkeer en kom maar!'* Wat voor zin heeft het iemand aan te sporen rechtsomkeer

te maken en te komen, als hij niet autonoom kan handelen? Kun je dan niet evengoed tegen iemand die geboeid is, en die je niet zinnens bent los te maken, zeggen: *'Kom, volg mij?'* Zo ook bij weer dezelfde profeet hoofdstuk 45⁷³: *'Verzamel jullie en kom. Schaar jullie bij mij en gij zult gered worden, landen der wereld.'* Dan weer hoofdstuk 52⁷⁴: *'Word wakker, word wakker! Schud het stof van je af, maak de boeien om je hals los!'* Evenzo Jeremia hoofdstuk 15⁷⁵: *'Als je terugkeert, ben je welkom. Als je het waardevolle van het nietswaardige scheidt, zal je als mijn mond zijn.'* Als hij zegt: *'Als je scheidt..'*, dan impliceert dat vrijheid om te kiezen. Bij Zacharia⁷⁶ komt het pogen van de vrije wil, en de genade, die voor wie poogt is weggelegd, nog duidelijker op de voorgrond: *'Keer tot mij terug, zegt de Heer der heerscharen, en ik zal tot u terugkeren, zegt de Heer.'* Ezechiël, hoofdstuk 18⁷⁷: *'Als een misdadiger berouw krijgt over al het verkeerde wat hij heeft gedaan, en leeft volgens het recht, enz.,'* vervolgens: *'Al⁷⁸ het onrecht dat hij pleegde zal ik vergeten.'* Zo ook: *'Wanneer⁷⁹ echter een rechtvaardige zich afkeert van zijn rechtvaardigheid, en onrecht begaat..'* Telkens keren in dit hoofdstuk de woorden *'hij wendt zich af, hij heeft gedaan, hij heeft voltrokken'* terug, zowel in gunstige als ongunstige zin. Waar zijn ze, zij die beweren dat de mens niet handelt, maar gewoon de werking van de genade ondergaat? *'Gooi alle onrecht van u af!'* zegt de profeet⁸⁰, en: *'Waarom zoudt gij sterven, huis van Israël? Ik wil de dood niet van een zondaar. Kom, keer terug!'* Beweent de goede Heer de dood van zijn volk, die hij zelf in hen bewerkt? Als hij de dood niet wil, dan dient het toch wel aan onze wil te worden toegeschreven, als we sterven. Maar wat kun je iemand aanrekenen, die tot niets in staat is, niet tot het goede en evenmin tot het kwade? Aan wie op geen enkele wijze de beschikking heeft over zijn eigen wil is de mystieke zang van de Psalmist⁸¹ niet besteed: *'Wend u af van het kwaad, en doe wat goed is; ga op zoek naar vrede, volg haar spoor.'* Maar wat baat het hier en daar zo'n plaats uit te pikken, wanneer de hele H. Schrift van dergelijke aansporingen bulkt? *'Keer⁸² tot mij terug met heel uw hart.'* *'Laat⁸³ ieder terugkomen van de heilloze weg die hij volgt.'* *'Kom⁸⁴ tot inkeer, gij die de wet niet naleeft.'* En: *'Laat⁸⁵ elkeen terugkomen van het heilloze pad dat hij bewandelt; dan zal ik spijt krijgen over het onheil, dat ik mij had voorgenomen over hen te laten komen wegens hun boze intenties.'* En: *'Als⁸⁶ jullie niet naar mij wilt luisteren en je aan mijn wet houden.'* .. wanneer het al bekering, inzet, pogen is wat de klok slaat in de Schrift? Het verliest allemaal zijn betekenis, zodra men ervan uitgaat dat ieder handelen, zowel ten goede als ten kwade, op fatale noodwendigheid berust.

Dan zijn ook de vele beloften, dreigementen, eisen, verwijten, aanmaningen, zegeningen en verwensingen, gericht aan hen die hun leven ten goede keerden of dat net weigerden te doen, zonder inhoud. *'Om⁸⁷ het even welk uur de zondaar berouw krijgt.'* *'Ik⁸⁸ heb gemerkt hoe koppig dit volk is.'* *'Mijn⁸⁹ volk, wat heb ik u misdaan?'* Evenzo: *'Ze⁹⁰ hebben mijn geboden naast zich neergelegd.'* En *'Indien⁹¹ mijn volk naar mij had geluisterd, indien Israël mijn wegen had bewandeld.'* *'Wie⁹² mooie dagen wil zien, spreke geen kwaad.'* Waar men zegt *'Wie wil..'*, heeft men het over vrije wil. En wanneer dit om de haverklap gezegd wordt, komt het bij de lezer dan niet op om te denken: *'Waarom stel je voorwaarden om iets te beloven, wat helemaal van jouw wil afhangt? Waarom stel je eisen aan mij, wanneer alles wat ik doe, goed of kwaad, jouw werk is, of ik dat nu wil of niet wil? Waarom maak je mij verwijten, wanneer het niet in mijn macht ligt te bewaren wat je mij gaf, of het onheil te weren dat je op mij afstuurt? Waarom vraag je mij iets met zoveel aandrang, wanneer alles van jou afhangt, en precies verloopt zoals jij het wil?'*

Waarom zegen je mij, alsof ik mij van mijn plicht heb gekweten, terwijl alles wat ik deed jouw werk is? Waarom verwens je mij, wanneer ik niet anders kon dan zondigen? Waartoe dienen massa's geboden en richtlijnen, wanneer niemand in de mogelijkheid verkeert om ze te onderhouden?' Sommigen beweren immers dat een mens, hoe gerechtvaardigd ook door de gaven van het geloof en de liefde, geen enkele van Gods geboden kan vervullen, maar dat alle goede werken, omdat ze in het vlees tot stand komen, tot verdoemenis zouden hebben geleid, indien God ze, wegens de verdienste van het geloof, in zijn barmhartigheid niet had vergeven. Nochtans laten de woorden, die de Heer in Deuteronomium, hoofdstuk 30⁹³, bij monde van Mozes spreekt, duidelijk blijken dat het niet alleen in onze macht ligt uit te voeren wat ons wordt opgedragen, maar dat het zelfs niet moeilijk is: 'Het gebod dat ik u heden opleg, gaat uw krachten niet te boven; het ligt niet buiten bereik, en het is ook niet in de hemel te zoeken, zodat u niet kan zeggen: wie van ons vermag tot in de hemel te klimmen om het naar ons te brengen, zodat we het kunnen vernemen en uitvoeren? Het bevindt zich ook niet overzee, zodat je zou kunnen klagen en zeggen: wie van ons kan de zee oversteken om het naar ons te brengen, zodat we het kunnen horen wat ons wordt opgedragen? Neen, het is vlakbij, in je mond en in je hart, zodat je het kunt uitvoeren.' Nochtans gaat het er over het belangrijkste gebod van allemaal: 'Keer⁹⁴ met heel uw hart en met heel uw ziel terug bij de Heer uw God.' En wat betekenen de woorden 'Als je toch luistert, als je onderhoudt, als je terugkeert..', wanneer niets van dat alles op welke wijze dan ook in onze macht ligt? Ik zal mij niet uitputten in nog meer citaten van dat slag, aangezien zowel het O.T. als het N.T. er boordevol van staan; wie daarnaar op zoek gaat, zoekt water in de zee. Zoals ik al zei, lijkt een flink stuk van de H. Schrift totaal inhoudloos, wanneer men beide laatstgenoemde opvattingen aanvaardt.

In de bijbel staan ook enkele plaatsen, waar God een zekere wisselvalligheid en veranderlijkheid wordt toegeschreven, bijv. wat men bij Jeremia, hoofdstuk 18⁹⁵, leest: *'Indien dat volk spijt krijgt over het kwaad, waarvoor ik het heb gewaarschuwd, dan zal ook ik spijt krijgen over de ramp die ik van plan was over hen te laten komen; doet het daarentegen wat mij mishaaft, en wil het niet luisteren naar wat ik zeg, dan zal ik spijt krijgen over de weldaad die ik zinnens was het te bewijzen.'* Nu weten wij wel dat de H. Schrift in dit geval *mensentaal* hanteert, wat ze ook elders vaak doet, en dat veranderlijkheid met God niet te verenigen valt; wanneer er wordt gezegd dat zijn toorn plaats maakt voor welwillendheid, betekent dit dat hij ons, indien we tot inkeer komen en goede intenties hebben, zijn genade waardig acht. Het gaat in omgekeerde richting, wanneer hij straft en ten val brengt wie in zijn slechtheid hervalt. In 4 Koningen, hoofdstuk 20⁹⁶ dan weer krijgt Ezechias te horen: *'Sterven zult gij, ge zult niet blijven leven.'* Na zijn tranen luidt het bij monde van dezelfde profeet: *'Ik⁹⁷ heb uw gebed gehoord, en uw tranen gezien; ik heb besloten u te sparen etc.'* 2 Koningen 12⁹⁸ heeft iets gelijkaardigs: *David* krijgt er, bij monde van *Nathan*, van de Heer te horen: *'Nooit zal het zwaard nog wijken uit uw huis etc.'* Na zijn bekentenis *'Ik heb gezondigd tegen de heer.'* volgt een mildere uitspraak: *'De Heer heeft uw zonde vergeven: ge zult niet sterven.'* Hoewel op deze en andere gelijkaardige plaatsen het beeldend karakter van de taal elke veranderlijkheid bij God uitsluit, kan men niet anders dan eruit opmaken dat wij een wil hebben die alle kanten uit kan. Indien deze door *fataliteit* wordt omgebogen ten kwade, waarom wordt de zonde dan aangerekend? Indien ze zich door *fataliteit* ten goede keert, waarom laat God zijn toorn dan varen en wordt hij goedgunstig, aangezien ons dan niet

méér genade verschuldigd is? Tot zover de citaten uit het O.T.; om elke aanleiding tot betwisting weg te nemen, heb ik met opzet plaatsen gekozen, die door het *licht van het evangelie* niet alleen niet irrelevant, maar zelfs nog sprekender zijn geworden.

Het Nieuwe Testament

Laten we daarom nu het N.T. aan de beurt. Mijn blik wordt onmiddellijk gevangen door de passus uit het evangelie, waar Christus de val van Jeruzalem⁹⁹ beweent en zegt: *'Jeruzalem, Jeruzalem; profeten doodt ge, en wie naar u gezonden wordt, stenigt ge. Hoe dikwijls heb ik uw zonen willen samenbrengen, zoals een hen haar kuikens onder haar vleugels gaart, maar u wou niet.'* Wanneer alles uit noodzaak gebeurt, zou Jeruzalem dan niet terecht de Heer, toen hij haar beweende, hebben kunnen antwoorden: *'Waarom kwelt u zich met verdriet om niet? Als u niet wou dat wij naar de profeten luisterden, waarom heeft u ze dan gestuurd? Waarom maakt u ons een verwijt van wat u heeft gewild, en wij moesten ondergaan? U wilde ons samenbrengen, en tegelijk wou u dat niet in onze plaats, want u heeft gemaakt dat wij niet wilden.'*? Nochtans geldt de beschuldiging in de woorden van de Heer niet een of andere noodzaak bij de Joden, maar hun slechte wil en weerspanningheid. *'Ik wilde u samenbrengen, maar u wou niet.'* Elders luidt het: *'Als¹⁰⁰ je het leven wilt binnengaan, onderhoud dan de geboden.'* Het zou minstens van onbeschaamdheid getuigen om te zeggen *'Als je wilt..'* tegen iemand die niet vrij is om te willen. Zo ook: *'Als¹⁰¹ je volmaakt wilt zijn, ga dan en verkoop.. etc.'* Zo ook Lukas 9¹⁰²: *'Als iemand mijn volgeling wil zijn, laat hij dan zichzelf verloochenen, zijn kruis opnemen en mij volgen.'* Een aartsmoeilijke opdracht, maar toch hoor je onze wil vermelden. Wat verder: *'Wie¹⁰³ zijn leven wil redden, zal het verliezen.'* Al die prachtige geboden van Christus verliezen hun betekenis, als de menselijke wil niet meespeelt! *'Ik zeg u.., Ik zeg u..'* en *'Als¹⁰⁴ jullie mij liefhebt, onderhoud dan mijn geboden.'* Bemerkt de nadruk waarmee bij Johannes de geboden worden ingeprent, en hoe het voegwoord *'als'* vloekt met louter fataliteit. *'Zo¹⁰⁵ gij in mij blijft, en mijn woorden in u blijven..'* *'Als¹⁰⁶ je volmaakt wil zijn..'* Waar zo dikwijls sprake is van goede of slechte werken en hun loon, zie ik niet welke plaats men zou moeten inruimen voor louter fataliteit. Natuur noch noodzaak hebben verdienste. In Mattheus 5¹⁰⁷ spreekt onze Heer Jezus als volgt: *'Verheug u en wees blij, want uw loon in de hemel zal groot zijn.'* Wat betekent de parabel over de werkers in de wijngaard? Zijn het soms werkers, die niet werken? Als loon voor hun werk krijgen ze een denarie, zoals overeengekomen. Men zou kunnen zeggen: *'Loon noemt men wat God in zeker opzicht verschuldigd is, wanneer hij zich tegenover de mens verbonden heeft, indien deze zijn beloften geloofd.'* Maar precies het geloven is een wilsdaad, waarin de vrije keuze een rol speelt, doordat ze zich ofwel toelegt op het geloven, of zich ervan afkeert. Waarom wordt de dienaar geprezen, die het kapitaal van zijn meester door zijn inzet heeft doen toenemen? Waarom wordt de slappeling, die niets ondernomen heeft, veroordeeld, als daar niets van ons bij is? Wanneer hij in hoofdstuk 25¹⁰⁸ allen uitnodigt om te delen in het eeuwig koninkrijk, dan heeft hij het niet over noodzaak, maar over hun goede werken: je hebt *gespijzigd*, je hebt *gelaafd*, je was *gastvrij*, je hebt wie naakt was *gekleed* etc. Dan weer verwijt hij de *bokken* aan zijn linkerzijde niet hun fatale lotsbestemming, maar hun vrijwillig verzaken

van plicht. *Jullie*¹⁰⁹ *zagen wie honger had, je had de gelegenheid om een weldaad te verrichten, je hebt geen voedsel gegeven etc.*

Al de evangeliën staan vol aansporingen: *'Kom tot mij als je een last draagt, wees waakzaam, bid, vraag, zoek, klop aan, kijk, wees op je hoede..'* Wat is de betekenis van zoveel parabels: het onderhouden van Gods woord, het tegemoet treden van de bruidegom, de dief in de nacht, het grondvesten van het huis op de rots? Het is duidelijk: ze zetten ons aan tot inspanning, inzet, volharding; we mogen niet verloren gaan doordat we Gods genade verwaarlozen. Ze verliezen hun betekenis, of zijn overbodig, wanneer alles tot noodzaak wordt herleid. Hetzelfde kun je zeggen over dreigementen in het evangelie: *Wee*¹¹⁰ *jullie, schriftgeleerden; wee jullie, huichelaars; wee u, Corozaim.* Ook deze verwijten¹¹¹ worden zinloos: *'Ongelovig, averechts geslacht! Hoelang nog zal ik bij u zijn? Hoelang nog zal ik geduld met u hebben? Slangen, addergebroed, hoe zullen jullie aan de veroordeling tot de hel ontkomen?'* *'Aan*¹¹² *hun vruchten, zegt de Heer, zult gij hen kennen.'* Met *vruchten* bedoelt hij *werken*, en die noemt hij de *onze*. Maar dat zijn ze niet, wanneer alles uit noodzaak gebeurt. Aan het kruis bidt¹¹³ hij: *'Vader, vergeef het hun, want zij weten niet wat ze doen.'* Het zou een betere grond van verschoning zijn geweest te zeggen: *'..want ze hebben geen vrije wil, en, ook al zouden ze het willen, ze kunnen niet anders handelen.'* Bij Johannes¹¹⁴ lezen we: *'Hij gaf hun de mogelijkheid om kinderen van God te worden, aan hen die geloven in zijn naam.'* Hoe kan aan wie het nog niet zijn de kans gegeven worden kinderen van God te worden, wanneer hun wil niet vrij is? Nadat sommigen, die aanstoot namen aan de woorden van de Heer, waren weggegaan, zei hij tot de leerlingen die bij hem waren: *'Willen*¹¹⁵ *jullie ook weggaan?'* Indien de enen niet uit vrije wil waren weggegaan, maar uit noodzaak, waarom vraagt hij dan de anderen of ze *ook willen* weggaan? Ik ben echter niet van plan de lezer te vervelen door alle gelijkaardige plaatsen te citeren: ze zijn immers legio, en je komt ze vanzelf overal tegen.

Paulus

Laten we ook bij Paulus, een fervent verdediger van de genade, en iemand die niet ophoudt de *werken van de Wet* te bestoken, op zoek gaan naar plaatsen, waar de vrije wil wordt geaffirmeerd. De eerste die we tegenkomen is *Romeinen*, hoofdstuk 2¹¹⁶: *'Heb je dan geen waardering voor zijn onuitputtelijke goedheid, zijn geduld, zijn lankmoedigheid? Besef je dan niet dat Gods goedheid je aanspoort tot boetvaardigheid?'* Hoe kan gebrek aan waardering voor zijn onderricht euvel worden geduid, waar geen vrije wil is? Hoe kan God uitnodigen tot boetvaardigheid, als hij zelf aan de basis ligt van onboetvaardigheid? Hoe kan een veroordeling rechtvaardig zijn, als de rechter tot de misdaad dwingt? Nochtans had Paulus kort tevoren gezegd: *'We*¹¹⁷ *weten immers dat God naar waarheid oordeelt over hen die zulke dingen doen.'* Je hoort dat het om een proces gaat, waar rechtvaardig geoordeeld wordt. Waar blijft de pure noodzakelijkheid, de wil die alleen maar ondergaat? Kijk maar wie Paulus hun misdaad aanreket: *'Door*¹¹⁸ *uw koppigheid en onboetvaardigheid, stapelt u de toorn tegen uzelf op voor de dag van de toorn, waarop Gods rechtvaardig oordeel zal worden bekend gemaakt, wanneer hij elkeen loon naar werken zal geven.'* Ook hier is er sprake van een rechtvaardig oordeel van God, van daden die de doodstraf verdienen. Indien God ons alleen *zijn eigen* goede werken, die hij *in ons* tot stand brengt, tot heerlijkheid, eer en onsterfelijkheid zou

aanrekenen, dan kunnen wij die goedertierenheid alleen maar toejuichen. Merk wel op dat Paulus ook hier toevoegt *'door¹¹⁹ te volharden in het goede'* en *'voor hen die eeuwig leven nastreven'*. Maar op grond van welk soort rechtvaardigheid wordt de mens, die zagezegd het kwade doet, geconfronteerd met Gods toorn en verontwaardiging, met angst en rampspoed, als hij niets van dat alles uit vrije wil, maar uit noodzaak doet? En dan de vergelijkingen die Paulus maakt met *hardlopers, de ereprijs, de lauwerkrans*: wat is de zin ervan als ons streven er helemaal niet aan te pas komt? 1 Korinthiërs 9¹²⁰: *'Weten jullie dan niet dat van degenen die aan loopwedstrijden deelnemen, slechts één de overwinning behaalt? Loop dus zo dat u hem in de wacht sleept, etc.'* Wat verder: *'Hun¹²¹ is het om een krans te doen, die verwelkt; ons daarentegen om één die onvergankelijk is.'* De krans wordt enkel gegeven aan wie *meedoet*; ze is een *prijs*, een ereblijk die men moet *verdienen*. Lees ook 1 Timotheus, hoofdstuk 6¹²²: *'Loop mee in de wedstrijd, de goede, die van het geloof, en win het eeuwig leven.'* Waar gewedijverd wordt, heb je gewild streven; je loopt ook het gevaar dat je, als je je inspanning staakt, niet langer in aanmerking komt voor het behalen van de ereprijs. En dat is niet zo waar alles van hogerhand wordt geregeld. Dan weer in de tweede brief, hoofdstuk 2¹²³, aan diezelfde Timotheus: *'Wie deelneemt aan een wedstrijd, kan enkel bekroond worden, indien hij zich aan de regels houdt.'* Even daarvoor luidde het: *'Wees¹²⁴ een goed soldaat van Christus, en draag je deel van het lijden.'* Hij heeft het er ook over de boer, die hard werkt. De atleet krijgt zijn krans, de strijder zijn soldij, de landbouwer zijn oogst. In diezelfde brief, hoofdstuk 4¹²⁵, lezen we: *'Ik heb de goede strijd gestreden: het hele traject heb ik afgelegd. Voor mij ligt de krans der rechtvaardiging in het verschiet, die de Heer mij, rechtvaardig rechter als hij is, op die dag zal overhandigen.'* Mij lijken woorden als *wedstrijd, krans, rechtvaardig scheidsrechter, overhandigen, kampen*, moeilijk te rijmen met fataliteit waar niets aan ontsnapt, met een vleugellamme wil, die alleen maar ondergaat. Ook Jakob wijt de zonden van de mens niet aan noodzakelijkheid, of aan God die in ons aan het werk is, maar aan hun eigen verdorven begeerten: *'God¹²⁶ stelt niemand op de proef; wordt iemand beproefd, dan komt dat door zijn eigen begeerte, die hem verleidt en van het rechte pad afbrengt. Is die begeerte eenmaal bevrucht, dan baart zij de zonde.'* Wat de mens verkeerd doet, noemt Paulus de werken van het *vlees*, niet van God, en met *vlees* bedoelt hij natuurlijk hetzelfde als Jacobus met zijn *begeerte*. In de Handelingen krijgt Ananias te horen: *'Waarom heeft Satan uw hart bekoord¹²⁷?'* Evenzo wijt Paulus in Efesiërs, hoofdstuk 2¹²⁸, de zonden in die gemeenschap aan de *geest* die daar huist, en die werkzaam is in de *zonen* van de *ongehoorzaamheid*. *'Wat heeft Christus met Belial te maken?'* *'Als u de boom goed noemt, noem dan ook haar vruchten goed; noemt u de boom slecht, dan zijn ook haar vruchten slecht.'* Waar haalt men dan de onbeschaamdheid om aan God, die in goedheid alles overtreft, slechte vruchten toe te schrijven? De begeerte van de mens wordt weliswaar door Satan of door factoren buiten de mens opgewekt, of eventueel door processen die zich in de mens voordoen, maar deze opwekking dwingt ons niet onafwendbaar te zondigen, wanneer we de hulp van god afsmeaken en ons daartegen verzetten, net zoals de geest van Christus, die ons aanspoort om het goede te doen, niet maakt dat we niet anders kunnen, maar ons daarbij steunt. Ecclesiasticus, hoofdstuk 15¹²⁹, is het met Jacob eens: *'God heeft niemand opgedragen kwaad te doen, en hij heeft niemand toestemming gegeven te zondigen.'* Wie dwingt, doet meer dan opdracht geven. Nog duidelijker is wat Paulus schrijft in 2 Timotheus 2¹³⁰: *'Wie zich van dat alles heeft gezuiverd, wordt een dienaar waar zijn heer trots op is.'* Hoe kan

iemand zich *zuiveren*, die niet in staat is om wat dan ook te doen? Nu weet ik wel dat hier in figuurlijke zin wordt gesproken, maar wat voor mij op dit ogenblik telt, is dat deze boodschap grondig verschilt van wat diegenen zeggen, voor wie alles een kwestie van louter fatale lotsbestemming is. Hiermee strookt ook 1 Johannes 5¹³¹ (?): *'Alwie deze hoop in zich draagt, heiligt zich, zoals ook Hij heilig is.'* Ook hier wil ik ruimte laten voor de beeldspraak, wanneer zij op hun beurt toestaan dat ik mij voor andere plaatsen daarop beroep. Niettemin zou het van schaamteloosheid getuigen indien men *'hij heiligt zich'* zou begrijpen als *'hij wordt, willen of niet, door God geheiligd.'* *'Laten¹³² we de werken van de duisternis opgeven,'* zegt Paulus, en: *'U¹³³ hebt de oude mens met de praktijken vandien afgelegd.'* Hoe kan men ons vragen *op te geven* en *af te leggen*, als we dat niet kunnen? Zo ook Romeinen 7¹³⁴: *'Het willen is in mij wel aanwezig, maar ik kom er niet toe het goede te doen.'* Hier lijkt Paulus te bedoelen dat het in de macht van de mens ligt het goede te *willen*, maar dat *willen* op zich is al een goed werk: zoniet¹³⁵ zou het niet eens een kwaad zijn het *kwade te willen*. Het lijkt toch geen twijfel dat het een kwaad is te hebben *willen doden!* Dan weer 1 Korinthiërs 14¹³⁶: *'De geest van profeten is aan de profeten onderworpen.'* Als het diegenen, die door de H. Geest worden gedreven, vrij staat er het zwijgen toe te doen, mochten ze dat willen, hoeveel te meer is dan de wil van de mens autonoom! Zij die door een demon worden gedreven, kunnen niet zwijgen, ook al zouden ze dat willen, en vaak begrijpen ze zelf niet wat ze verkondigen. Wat 1 Timotheus 4¹³⁷ raadt, wijst in dezelfde richting: *'Spring niet zorgeloos om met de genadegave, die gij in u hebt.'* Hij zegt dat het van *ons* afhangt of we ons van de genade, die *ons* gegeven is, willen afwenden. En op een andere plaats luidt het: *'De¹³⁸ genade die Hij mij schonk, is niet zonder uitwerking gebleven.'* Hij bedoelt dat hij de genade die hem werd geschonken niet ongebruikt heeft gelaten. Hoe kan zoiets, als hij niet in staat was te *handelen?* 2 Petrus 1¹³⁹: *'Doe er alles aan om uw geloof te verrijken met deugdzaamheid, etc.'*, en kort daarna: *'Span¹⁴⁰ u daarom, broeders, nog meer in om door uw goede werken uw roeping en uitverkiezing te bekrachtigen.'* Hij wil dat we aan de goddelijke genade onze eigen inzet toevoegen, om zo gradueel de volmaaktheid te bereiken.

Nu vrees ik al een tijdje dat men zal vinden dat ik geen maat houd met het citeren van al die plaatsen; ze komen je immers van overal tegemoet in de bijbel. In 2 Timotheus 3¹⁴¹ schrijft Paulus: *'Alles wat in de Schrift staat is door God geïnspireerd, en kan worden aangewend voor onderricht, om dwalingen te weerleggen, terecht te wijzen en te vormen, etc.'* Niets van dat alles heeft betekenis, wanneer alles louter uit onafwendbare fataliteit geschiedt. Wat is de bedoeling van de vele lofprijzingen van heilige mannen in *Ecclesiasticus* 44 e.v., als elke inspanning van ons zonder verdienste blijft? Wat voor zin heeft het dat her en der hun gehoorzaamheid aan de wet wordt geprezen, als wij voor het goede zowel als het kwade niet meer dan een werktuig zijn in Gods handen, zoals de hakbijl van de handwerksman? Dit zijn we echter allemaal, als het klopt wat Wycliff zegt: zowel voor als na de genade gebeurt alles, zowel goed als kwaad, en ook wat daartussen ligt, uit louter noodzaak, wat door Luther volmondig wordt beaamd. Dit is geen verzinsel, en daarom zal ik even zijn eigen woorden aanhalen uit de Stellingnames: *'Daarom is het nodig, zegt hij, deze paragraaf te herzien. Ik heb me verkeerd uitgedrukt, toen ik zei dat de vrije wil voor de genade niet méér is dan een woord; ik had gewoon moeten zeggen dat wilsvrijheid een fictief begrip is, een woord zonder inhoud, omdat niemand goede noch slechte intenties kan hebben, maar alles, zoals Wycliffs paragraaf, die te Konstanz werd veroordeeld, desbetreffend terecht leert, zonder meer uit noodzaak*

gebeurt. ' Dit zijn Luthers woorden. Ik ga nu met opzet voorbij aan heel wat plaatsen uit Handelingen en de Openbaring, om de lezer niet te vermoeien. Al deze bijbelplaatsen zijn voor onderlegde en heilige mannen terecht een reden geweest om de vrije wil niet categoriek als irrelevant af te doen, en het is zeker niet zo dat ze zich, op aanstichten van Satan, hun verdoemenis op de hals hebben gehaald door op hun *werken* te vertrouwen.

Wat voor Luther pleit

Het is nu tijd geworden om een aantal getuigenissen van de Schrift op een rij te zetten, waardoor het bestaan van de vrije wil lijkt te worden ontkend. Het zijn er flink wat, maar ik pik er de twee belangrijkste uit, die explicieter zijn dan de overige, en beide door Paulus op een dergelijke manier worden behandeld, dat men op het eerste zicht de indruk krijgt dat hij geen enkele rol toedeelt aan onze *werken* of aan de vrije wil. De eerste plaats is *Exodus* 9¹⁴², en wordt door Paulus in *Romeinen* 9¹⁴³ besproken. *'De Heer maakte dat farao onverzettelijk bleef en niet naar hen wou luisteren.'* en *'Ik heb u behouden om u mijn macht te laten zien, en opdat mijn naam over heel de aarde wordt genoemd.'* Paulus betreft in zijn duiding een gelijkaardige plaats, *Exodus* 32¹⁴⁴. Daar zegt de Heer aan Mozes: *'Ik zal genadig zijn voor wie ik genadig ben, en ik zal barmhartigheid betonen aan hen, voor wie ik barmhartigheid koester. (De uitverkiezing) geldt dus niet wie dat wil of zich ervoor inspant, maar hangt af van Gods genade en barmhartigheid.'* De andere plaats is *Maleachi* 1¹⁴⁵; deze komt ook bij Paulus, *Romeinen* 9¹⁴⁶, ter sprake: *'Was Jakob niet Esau's broer? zegt de Heer. En toch had ik Jakob lief, en haatte ik Esau.'* Paulus verklaart: *'Toen ze nog niet geboren waren, of iets goeds of kwaads hadden gedaan, kreeg Rebecca te horen: 'de oudste zal de jongste dienen', zoals er geschreven staat: 'Jakob had ik lief, maar Esau haatte ik,' dit om Gods soevereine, altijd geldende macht om wat dan ook te beslissen onaangetast te laten, die niet afhangt van wat mensen doen of laten, maar van wat Hij wil.'* Het lijkt een absurditeit te stellen dat God, die niet alleen rechtvaardig maar ook goedertieren is, het hart van een mens heeft verhard en diens slechtheid aangewend om zijn eigen macht luister bij te zetten. In zijn *Grondwaarheden*, boek 3 tracht Origenes dan ook een oplossing te vinden voor het door deze passus gestelde probleem. Hij geeft toe dat de aanleiding voor de onverzettelijke houding van de farao het werk van God is, maar toch legt hij de schuld bij de farao, omdat hij precies door zijn boosaardigheid datgene wat hem tot inkeer had moeten brengen aangrijpt om zich nog onverzettelijker op te stellen, zoals dezelfde regen maakt dat bebouwd land rijke oogsten oplevert, waar barre grond alleen maar distels en doornen voortbrengt, of zoals dezelfde zonnehitte was doet smelten en leem zich harden. Zo zal ook de zachtmoedigheid van God, wanneer hij een zondaar laat begaan, de enen tot boetvaardigheid bewegen, en anderen verstokter maken in hun boosheid. Bijgevolg betoont God zich barmhartig voor hen die zijn goedheid erkennen en tot inkeer komen. Onverbeterlijk worden zij die de kans krijgen zich te herpakken, maar aan Gods goedheid voorbijgaan, zodat het van kwaad naar erger met ze gaat. De stijlfiguur waarbij men van degene, die iemand de *gelegenheid bood* om iets te doen, zegt dat hij dat zelf *gedaan* heeft, voert hij terug op een volkse wending: zo kan een vader tegen zijn zoon zeggen: *'Ik heb u in het verderf gestort,'* wanneer hij hem, toen hij in de fout ging, niet onmiddellijk heeft gestraft. Jesaja doet in hoofdstuk 63¹⁴⁷ net hetzelfde, waar hij zegt: *'Waarom, Heer, liet u ons afdwalen van uw wegen? U hebt ons hart verhard, zodat we u niet meer*

vrezen. Hieronymus' verklaring ligt helemaal in de lijn van wat Origenes zegt: God verhardt de harten, wanneer hij zondaars niet onmiddellijk straft, en toont erbarmen, wanneer hij kort daarna door rampspoed uitnodigt tot boetvaardigheid. Zo zegt hij bij *Hosea*, wanneer hij boos is: '*Uw¹⁴⁸ dochters zal ik niet straffen, wanneer ze zich aan ontucht overgeven.*' In Psalm 88¹⁴⁹ toont hij zich dan weer barmhartig door te straffen: '*Met de roede zal ik hun overtredingen bestraffen, met de gesel hun fouten.*' Ook *Jeremia* hanteert in hoofdstuk 20¹⁵⁰ dezelfde troep: '*U hebt mij in de val gelokt, Heer, en ik heb mij laten lokken; u was mij te sterk, u heeft het gehaald.*' Hij die in de val lokt is degene die niet onmiddellijk ingrijpt als er fouten worden gemaakt; volgens Origenes draagt precies dat bij tot een vollediger genezing: zo geven bekwame chirurgen er de voorkeur aan dat het dichtgroeien van een wonde vertraagd wordt, omdat etter dan beter gedraineerd wordt, wat een blijvende genezing bevordert. Origenes merkt ook nog op dat de Heer zegt: '*Met die bedoeling heb ik u doen opstaan,*' en niet '*.. heb ik u geschapen*'. In het laatste geval zou de farao niet misdadig zijn geweest: God zou hem immers zo geschapen hebben, *die¹⁵¹ al zijn werken overschouwde, en ze goed bevond.* Nu is hij een schepsel met een wil die beide kanten uitkan, dat uit eigen beweging voor het kwade heeft gekozen, omdat hij verkoos zijn eigen zin te doen, en niet wou luisteren naar wat God hem gebod. Die boosaardigheid nu van de farao heeft God aangewend tot zijn glorie en tot heil van zijn volk, opdat het voor elkeen duidelijk zou zijn dat wie Gods wil weerstreeft, vergeefse moeite doet. Zo maakt een wijze vorst of vader van de wreedaardigheid van sommigen – hoewel hij hen verfoeit – gebruik om misdadigers te straffen. Toch wordt aan onze vrije wil geen afbreuk gedaan, wanneer de afloop der gebeurtenissen in Gods hand ligt, of wanneer hij het streven van de mens overeenkomstig zijn verborgen raadsbesluit een andere wending laat nemen dan de mens had bedoeld. Zoals hij dus het streven der bozen maakt tot iets wat de vromen ten goede komt, zo bereikt het streven der vromen enkel het beoogde doel, wanneer zij worden geholpen door de onverdiende gunst van God. Dat is immers de betekenis van wat Paulus toevoegt: '*het¹⁵² ligt niet in handen van wie het wil of moeite doet, maar van Gods barmhartigheid.*' Gods barmhartigheid is onze wil steeds voor, vergezelt haar bij haar pogen, en schenkt een gelukkige afloop. En toch *willen* we intussen, doen we moeite en boeken we succes, evenwel met dien verstande dat we ook onze eigen inbreng aan God toeschrijven, aan wie we helemaal toebehoren.

Gods voorkennis

Het probleem van de *voorkennis* wordt op afdoende wijze opgelost in de zin dat zij onze wil geen dwang oplegt, maar de meest gelukkigste verklaring hebben we te danken aan *Lorenzo Valla*. *Voorkennis* is nl. niet de oorzaak van wat er gebeurt, aangezien ook wij vele dingen vooraf weten; deze doen zich niet voor *omdat* we ze van tevoren reeds weten: we weten ze van tevoren omdat ze zullen gebeuren. Een zonsverduistering doet zich niet voor omdat astronomen haar hebben voorspeld: ze hebben haar voorspeld omdat ze te gebeuren stond. Met de wil en de bedoelingen van God zit het wel wat moeilijker. God *wil* immers wat hij van tevoren weet. Die wil moet er immers op een of andere wijze zijn bij wie niet tussenkomt in wat staat te gebeuren, hoewel hij dat zou kunnen. Dat is wat

Paulus bedoelt, wanneer hij zegt: *'Wie¹⁵³ weerstaat zijn wil?'* wanneer hij barmhartigheid betoont aan wie hij wil, of in hun boosheid laat volharden wie hij wil. Als er een koning was die alles deed wat hij wou, zonder dat wie dan ook hem dat beletten kon, dan zou men toch zeggen: *'die kerel doet alles wat hij wil.'* Zo lijkt Gods wil, omdat hij de initiële oorzaak is van alles wat gebeurt, onze wil een noodzakelijkheid op te leggen. In plaats van deze kwestie uit te spitten geeft hij degene die de opwerping maakt ervan langs: *'Ach¹⁵⁴ man, wie ben jij wel dat je God van antwoord dient?'* Maar het tegenspreken was door oneerbiedigheid ingegeven, en men kan de vergelijking maken met een meester die tegen een dienaar, die tegenspreekt, zeggen zou: *'Wat heb jij ermee te maken waarom ik jou dit vraag? Doe wat ik je vraag!'* Zijn reactie zou anders zijn, indien een verstandige, goedmenende dienaar beleefd bij zijn meester informeerde waarom hij iets gedaan wou hebben, wat op het eerste zicht geen nut had. God wilde dat de farao ten val kwam: dat was terecht, en het was goed dat hij ten val kwam. Toch was het niet de wil van God, die hem ertoe dwong in zijn boosheid te volharden. Vergelijk het hiermee: een meester, die de valse aard van zijn dienaar kent, vertrouwt hem een taak toe die hem, als hij dat wil, de gelegenheid biedt om bijv. bedrog te plegen; hij wil hem op heterdaad betrappen om hem te straffen als voorbeeld voor de anderen; hij weet op voorhand dat zijn valse aard de bovenhand zal krijgen, en dat hij bedrog zal plegen; hij wil hem gestraft zien, en in zekere zin wil de meester dat zijn dienaar bedrog pleegt: toch pleit dit de dienaar niet vrij, omdat hij door zijn eigen valsheid in de fout is gegaan. Hij heeft immers, doordat iedereen zijn valse aard kent, zijn straf op voorhand al verdiend. Maar waar laat je verdienste beginnen, als alles van begin tot einde vastligt, en er voor vrije wil nooit ruimte was?

In verband met de manier waarop gebeurtenissen aflopen hebben we gezegd dat God ze vaak een andere wending geeft dan mensen bedoeld hadden; dit is inderdaad dikwijls zo, maar toch ook weer niet altijd, en het gebeurt vaker bij wie slechte bedoelingen had dan bij wie er goede had. Toen de Joden Christus aan het kruis nagelden, was het hun bedoeling hem te liquideren. Hun misdadige opzet mondde, door toedoen van God, uit in de glorie van zijn zoon en de redding van heel de wereld. De honderdman *Cornelius* echter, die door zijn goede werken naar de gunst van God dong, bereikte wat hij had beoogd. Ook *Paulus* behaalde, nadat hij het hele traject had afgelegd, de zegepalm die hij ambieerde. Ik zal hier niet de vraag behandelen of God, die zonder enige twijfel de primaire en belangrijkste oorzaak is van alles wat gebeurt, in bepaalde gevallen geen secundaire oorzaken laat werken zonder dat hij zelf tussenkomt; dan wel of hij steeds zo te werk gaat dat secundaire oorzaken de primaire oorzaak alleen maar in zijn werking helpen, hoewel ze fundamenteel niet onontbeerlijk zijn. Het lijdt in ieder geval geen twijfel dat God, als hij dat zou willen, de natuurlijke werking van secundaire oorzaken kan omkeren. Hij kan bijv. maken dat vuur koud en vochtig is, en water hard en droog; dat de zon alles duister maakt, dat stromend water hard is en rotsen vloeibaar zijn, dat vergif in leven houdt en voedsel doodt. Zo bracht het vuur van de *Babylonische oven¹⁵⁵* de drie jongemannen verkoeling, en verzengde het de *Chaldeeërs*. Wanneer God zoiets doet, heet dat een wonder. Zo kan hij ook de smaakzin wegnemen uit de mond, het dieptezicht uit de ogen; de werking van het intellect, het geheugen en de wil kan hij lamleggen en aanwenden voor de door hem gekozen doeleinden. Iets dergelijks deed hij met *Bileam¹⁵⁶*, die was gekomen om te vervloeken, maar het niet kon: zijn tong sprak andere woorden

dan zijn geest had gewild. Maar dit zijn uitzonderingen die de regel bevestigen. Niettemin is het zo dat wanneer God iets dergelijks wil, hij daar geldige redenen voor heeft, ook al blijven die voor ons vaak duister. Die wil kan niemand weerstaan, maar de *geregelde* wil, of, zoals het in de scholen wordt genoemd, de wil *van het teken* wordt maar al te vaak tegengewerkt. Werkte *Jeruzalem* niet tegen, toen het zich niet verzamelen wou, wanneer God het wilde?

Judas en de farao

Nu zou men de bedenking kunnen maken dat alles wat gebeurt in twee opzichten noodzakelijk is: God kan zich in zijn voorkennis niet vergissen, en wat hij wil kan niet worden verhinderd. Het is niet zo dat elke vorm van noodzakelijkheid de vrije wil uitsluit. God de vader brengt noodzakelijkerwijs de Zoon voort, en toch geschiedt dat voortbrengen willens en vrij, want hij wordt er niet toe gedwongen. Ook in menselijke aangelegenheden kan men een vorm van noodzakelijkheid stellen, die onze vrije wilskeuze toch niet uitsluit. God wist op voorhand – en wat hij wist was in zekere zin ook wat hij wilde – dat *Judas* de Heer zou verraden. Wanneer je dus Gods onfeilbare voorkennis en zijn onomkeerbare wil in aanmerking neemt, dan kan het niet anders of Judas moest de Heer verraden, en toch had Judas zijn wil kunnen wijzigen, of dan toch tenminste zijn misdadig besluit niet kunnen nemen. Nu zal je zeggen: en wat indien hij van gedacht was veranderd? Dan zou dat niet betekend hebben dat God zich in zijn voorkennis had vergist, of dat zijn wil gedwarsboomd was, omdat hij dan precies op voorhand zou geweten hebben, en ook gewild, dat Judas van gedacht zou veranderen. Scholastici maken hier een subtiel onderscheid: ze aanvaarden de noodzakelijkheid van *gevolglijkheid*, maar verwerpen de noodzakelijkheid van het *gevolg*, want dat is de terminologie waarvan ze zich bedienen om hun visie terzake uit te drukken. Ze geven immers toe dat Judas' verraad noodzakelijkerwijs moest volgen, indien God dit sinds de eeuwigheid met *doeltreffende* wil heeft gewild. Ze ontkennen evenwel dat daaruit volgt dat hij niet anders kon dan verraad plegen, daar hij uit zijn eigen verdorven wil zijn misdadig besluit heeft genomen. Het is echter niet mijn bedoeling me nu in dergelijke subtiliteiten te verliezen.

Waar gezegd wordt: '*De*¹⁵⁷ *Heer verhardde het hart van de farao,*' kan dit in dezelfde zin begrepen worden als Paulus' '*Hij*¹⁵⁸ *gaf hen prijs aan hun verkeerde gezindheid.*' Zonde en straf voor de zonde zijn dan hetzelfde. Maar wanneer God mensen prijsgeeft aan hun verkeerde gezindheid, doet hij dat beslist omdat ze dat op grond van hun verleden verdiend hebben: zo had de farao, hoewel hij door vele tekens daartoe was aangemaand, geweigerd het volk van Israel te laten gaan, en hadden zijn raadsheren, hoewel ze wisten dat er maar één God was, stenen en beelden van hout vereerd. Waar echter van begin tot einde enkel loutere noodzaak heerst, kan van verdienste geen sprake zijn, ten goede noch ten kwade. Voorts kan men er niet omheen dat bij alles wat mensen doen God meewerkt, daar iedere handeling een bestaand iets is, en zelfs een goed, zoals vrijen met andermans vrouw, of de wil daartoe. Maar de slechtheid van een handeling gaat niet uit van God, maar van onze wil; alleen zou men, zoals reeds gezegd, kunnen stellen dat God in zekere zin degene is die in ons de wil om het kwade te doen activeert, doordat hij deze haar gang laat gaan en haar door zijn genade geen halt toeroept. In die zin zegt men dat God *de*

ondergang van een mens bewerkt, wanneer hij toelaat dat deze zich in het verderf stort, hoewel hij hem had kunnen redden. Dit moge volstaan als commentaar bij deze passus.

Esau & Jakob

We gaan over naar de passus betreffend Esau en Jakob, over wie nog voor hun geboorte de godsspraak luidde: *'De⁵⁹ oudste zal de jongste dienen.'* (Genesis 25) Deze woorden beogen echter niet specifiek de redding van de mensheid. God kan immers willen dat een mens, of hij dat nu wil of niet, een slaaf is of arm, zonder dat hij daarom uitgesloten wordt van het eeuwig geluk. Wat de toegevoegde passus uit *Maleachi* 1⁶⁰ betreft: *'Jakob had ik lief, maar Esau haatte ik.'* als je die op de letter neemt, dan is het niet zo dat God *liefheeft* zoals wij dat doen, en hij *haat* ook niemand, omdat gevoelens van dat soort met God niet te verenigen zijn. Bovendien – en daar was ik mee begonnen – lijkt de profeet het in dit geval niet te hebben over de haat waardoor we voor eeuwig veroordeeld worden, maar over *tijdelijke tegenspoed*; zo heeft men het ook over de *toorn* of *woede* van God. Hij uit er zijn ongenoegen over degenen die *Edom* wilden heropbouwen, terwijl God het land in puin wou laten. Wat voorts de beeldspraak betreft, is het niet zo dat God àlle heidenen liefhad en àlle Joden haatte, maar uit ieder volk had hij enkelen uitverkoren, zodat dit getuigenis bij Paulus niet zozeer dienstig is om het bestaan van voorbeschikking aan te tonen, dan wel om aanmatigende joden op hun nummer te zetten, die geloofden dat de genade van het evangelie hun, als nazaten van *Abraham*, persoonlijk verschuldigd was, en het niet konden hebben dat heidenen, die ze verfoeiden, in die genade deelden. Een weinig verder verklaart Paulus zich nader: *'..die⁶¹ Hij geroepen heeft niet alleen uit de Joden etc.'* Aangezien God nu degenen die hij haat of liefheeft op goede gronden haat of liefheeft, doet het er weinig toe of die liefde of haat geborenen of niet-geborenen geldt: in geen van beide gevallen wordt afbreuk gedaan aan de vrije wilskeuze. Ongeborenen haat hij, omdat hij met zekerheid vooraf weet dat ze dingen zullen doen, die zijn haat verdienen; geborenen haat hij omdat ze feiten plegen die zijn haat verdienen. De Joden, die het uitverkoren volk waren, werden aan de kant gezet; de heidenen, die dat niet waren, werden opgenomen. Waarom zijn de Joden *weggekapt⁶² van de edele olijfboom*? Omdat ze niet wilden geloven! Waarom zijn de heidenen *erop geënt*? Omdat ze zich openstelden voor het evangelie! Zelf geeft Paulus de reden: *'Ze⁶³ zijn weggekapt omdat ze niet geloofden.'* doordat ze niet *wilden* geloven natuurlijk! De takken die weggekapt zijn geeft hij hoop dat ze opnieuw geënt zullen worden, mits ze hun ongeloof opgeven en geloven; de geënte vervult hij met vrees dat ze zullen worden weggekapt, wanneer ze zich afkeren van Gods genade. *'Dat⁶⁴ je niet weggekapt wordt*, zegt hij, *heb je te danken aan je geloof. Verbeeld je dus niets, maar koester vrees.'* En wat verder: *'Ik⁶⁵ wil niet dat u met uzelf ingenomen raakt.'* Dit alles maakt duidelijk dat het Paulus erom te doen is de zelfvoldaanheid van zowel heidenen als Joden aan de kaak te stellen.

Jesaja 45

De derde plaats is Jesaja 45⁶⁶: *'Wee degene die mort tegen wie hem gemaakt heeft, want voor hem is hij maar een stuk aardewerk als zovele; zal de klei soms tegen de*

pottenbakker zeggen: Wat doe je wel met mij? Dit lijkt toch nergens naar!’ Jeremia 18¹⁶⁷ is explicieter: *‘Huis van Israël, kan ik met u niet doen zoals deze pottenbakker? Zie, zoals leem in de handen van de pottenbakker, zo bent u in mijn hand, huis van Israël.’* Beide getuigenissen hebben bij Paulus een meer polemisch karakter dan bij de profeten, bij wie ze zijn geëxcerpeerd. Hij commentarieert als volgt: *‘Staat¹⁶⁸ het een pottenbakker soms niet vrij uit dezelfde klomp leem zowel een sierstuk als een gebruiksvoorwerp te maken? Wanneer God nu, om zijn toorn te laten blijken en zijn macht te laten zien, met veel geduld de voorwerpen van die toorn, die enkel voor vernietiging in aanmerking kwamen, heeft laten bestaan, precies met de bedoeling de rijkdom van zijn heerlijkheid te openbaren aan wie het voorwerp van zijn erbarmen was, en voorbestemd om in heerlijkheid etc..’* In beide citaten uit de profeten wordt het volk, dat tegen de Heer mort, in niet mis te verstane bewoordingen erop gewezen dat de tegenspoed waardoor het getroffen wordt erop gericht is het te kastijden en beter te maken. De profeet zet ze voor hun oneerbiedig protest telkens op hun nummer, en dat doet ook Paulus¹⁶⁹ met degene die een fictieve tegenwerping maakt: *‘Mens, wie ben jij wel!’* Telkens wordt duidelijk gemaakt dat wij ons tegenover God niet anders moeten gedragen dan de vochtige leem in de handen van de pottenbakker. Toch neemt dit onze vrije wilskeuze niet geheel weg, en evenmin wordt uitgesloten dat onze wil meewerkt met die van God zodat we voor eeuwig gered worden. Even verder volgt immers bij *Jeremia* een oproep tot boetvaardigheid, zoals tevoren reeds geciteerd. Deze verliest haar betekenis, wanneer alles uit noodzaak geschiedt. Ook het betoog van Paulus zelf is er helemaal niet op gericht de vrije wilskeuze uit te schakelen, maar om de Joden terecht te wijzen voor hun oneerbiedig protest tegen God, omdat ze wegens hun halsstarrig ongeloof geen toegang kregen tot de genade van het evangelie, terwijl dat met de heidenen, omdat ze geloofden, net wél het geval was. Dit blijkt duidelijk genoeg uit wat hij zegt in *2 Timotheus 2¹⁷⁰*: *‘In een groot huis heeft men niet alleen gerei van goud en zilver, maar ook van leem en hout; er zijn sierstukken en voorwerpen voor dagelijks gebruik. Wie zich van dit kwaad heeft gezuiverd, zal zo ’n sierstuk worden in het huis van de Heer; hij zal Hem heilig en nuttig zijn, geschikt voor eender welk doel.’* Dergelijke gelijkenissen, die in de Schrift veelvuldig voorkomen met de bedoeling iets te verduidelijken, hoeven niet steeds tot in detail te kloppen. Het zou immers absurd zijn tegen een Samische nachtpot te zeggen: *‘Als je jezelf reinigt, word je een siervaas.’* Zoiets kan men wél zeggen tegen met rede begiftigd gerei, dat zich na een terechtwijzing vermag te schikken naar wat de Heer wil. Indien de mens voor God enkel datgene zou zijn wat leem is in de handen van de pottenbakker, zou bovendien enkel de pottenbakker verantwoordelijkheid dragen voor het soort gerei dat hij heeft gemaakt, en zeker wanneer hij de kwaliteit en de samenstelling van de leem zelf zou hebben bepaald. In dit geval wordt het gerei, dat geen enkele verdienste heeft, doordat het zelf niets kan beslissen, *in het eeuwig vuur geworpen*. Laten we dus de gelijkenis begrijpen zoals ze is bedoeld. Als we per se ieder detail op zich toepasselijk willen maken op datgene wat nu aan de orde is, dan maken we onszelf gewoon belachelijk. De pottenbakker uit de parabel vervaardigt een banaal gebruiksvoorwerp, maar op grond van verdienste in het verleden, zoals God bepaalde Joden heeft geweerd, maar dan wegens hun ongelovigheid. Heidenen dan weer maakt hij tot luxe-gerei, omdat ze geloven. Wil men ons met bijbelplaatsen het mes op de keel zetten, en ons dwingen de gelijkenis van de pottenbakker en zijn leem ongenueanceerd te begrijpen, laat men ons dan gunnen dat we wat erop volgt: *‘Wie¹⁷¹ zich daarvan reinigt,..’*

eveneens in zijn letterlijke betekenis nemen. Men zal dan tot de bevinding komen dat Paulus zichzelf tegenspreekt. In het eerste citaat legt hij alles in de handen van God, in het tweede in die van de mens. Nochtans zijn beide plaatsen correct, alleen is de bedoeling telkens verschillend. Het eerste citaat legt wie mort tegen God het zwijgen op, het tweede roept op tot inspanning en wil de mensen afbrengen van hun vals gevoel van veiligheid of onterechte wanhoop. Zo'n plaats is ook *Jesaja 10*¹⁷²: *'Zal de bijl soms pochen tegen wie ermee hakt, of de zaag tegen wie hem hanteert? Dan kan net zo goed de roede opspelen tegen wie hem verheft, of de stok, die toch niet meer dan een stuk hout is!'* Deze uitspraak is gericht tegen een goddeloze vorst, wiens wreedheid God had aangewend om zijn volk te kastijden. Toen God hem zijn gang liet gaan, schreef hij zijn succes toe aan zijn eigen wijsheid en kracht, hoewel hij niet meer was dan het werktuig van Gods toorn. Een werktuig ja, maar levend, en met verstand begiftigd. Indien de bijl en de zaag dat ook waren geweest, dan zou men terecht hebben kunnen stellen dat ook zij samenwerkten met degene die ze had gemaakt. Slaven¹⁷³ zijn de levende werktuigen van hun meesters, zegt *Aristoteles*, en dat zouden ook bijlen, zagen, houwelen en de ploegschaar zijn, indien ze zelfstandig konden bewegen zoals de ketels en wasbekkens, die *Vulcanus*¹⁷⁴ zo had gesmeed dat ze uit eigen beweging deelnamen aan de strijd. Een meester geeft opdrachten en zorgt voor het nodige materiaal om ze uit te voeren; zonder hem zou de slaaf tot niets in staat zijn, maar toch zal niemand zeggen dat de slaaf passief blijft, wanneer hij de opdrachten van zijn meester uitvoert. Voorts is deze metafoor niet bedoeld om de vrije wilskeuze te ontkennen, maar om een hoogmoedig en goddeloos vorst, die zijn succes niet aan God, maar aan eigen kracht en inzicht toeschreef, tot zwijgen te brengen. Ook wat Origenes uit *Ezechiël*¹⁷⁵ citeert stelt niet echt een probleem: *'Het hart van steen zal ik bij hen wegnemen, en er hun een van vlees voor geven.'* Een leraar zou in dezelfde trant tegen een leerling, die taalfouten maakt, kunnen zeggen: *'Die barbaarse tong neem ik weg bij jou, en ik geef er je een Latijnse voor in de plaats.'* Hoewel die leerling zonder de hulp van zijn leraar niet in staat zou zijn zijn taalgebruik te verbeteren, zal ook van hem niettemin een inspanning worden vereist. Wat is een *hart van steen*? Een weerspanning hart, dat volhardt in zijn boosheid. Wat is een *hart van vlees*? Een gewillig hart, dat zich openstelt voor de genade van God. Zij die de vrije wil voorstaan hebben er geen probleem mee om toe te geven dat wie verstokt is in zijn boosheid alleen met de hulp van hemelse genade de nodige soepelheid kan opbrengen om tot inkeer te komen. Hij die jou receptief maakt voor zijn onderricht, wil dat ook jij je inspant, want anders zal je niets bijleren. David¹⁷⁶ bidt: *'Heer, zuiver mijn hart.'* Paulus¹⁷⁷ zegt: *'Wie zich zuivert..'* Ezechiël¹⁷⁸ zegt: *'Vernieuw uw hart en uw geest.'* David¹⁷⁹ dan weer roept luid: *'Vernieuw de geest diep in mij, zodat mijn denken zuiver wordt.'* David¹⁸⁰ bidt: *'Delg al mijn fouten.'* Johannes¹⁸¹: *'Alwie deze hoop in hem stelt, zuivert zich, zoals ook Hij van alle fouten zuiver is.'* David¹⁸² bidt: *'God, bevrijd me van het bloed dat aan mijn handen kleeft.'* De profeet¹⁸³ vermaant: *'Maak de ketens om uw hals los, dochter van Sion, die gevangen bent.'* Paulus¹⁸⁴: *'Laten wij de werken der duisternis afleggen.'* Petrus¹⁸⁵: *'Leg alle boosheid, valsheid en huichelarij van u af, etc.'* Paulus¹⁸⁶ aan de inwoners van *Philippi*, hoofdstuk 2: *'Bewerk uw redding met vrees en beven.'* en 1 *Korinthiërs*¹⁸⁷ 12: *'..slechts één God, die alles in allen bewerkt.'* En zo kan ik nog een tijdje doorgaan! Als de mens tot niets in staat is, waarom luidt het dan: *'Doe een inspanning.'*? Als de mens wél iets vermag, waarom dan: *'God bewerkt alles in allen.'*? Voor wie het ene soort citaten naar zich toetrekt, vermag de mens niets. Spant men het

andere soort voor zijn kar, dan is de mens tot alles in staat. Als de mens niets vermag, dan is er ook geen ruimte voor verdienste. Waar geen ruimte is voor verdienste, is er evenmin voor beloning of straf. Als de mens alles vermag, dan is er geen ruimte voor genade, waar Paulus voortdurend de mond van vol heeft. De H. Geest, door wiens inspiratie de canonieke geschriften tot stand zijn gekomen, spreekt zichzelf niet tegen. Beide partijen aanvaarden en erkennen het onschendbaar gezag van de H. Schrift. We moeten dus interpreteren om eruit te geraken. Wie de vrije wil uitsluit, zal *'Strek¹⁸⁸ je hand uit naar wat je verkiest'* begrijpen als *'De genade zal je hand uitstrekken naar wat zij verkiest'*, en *'Vernieuw¹⁸⁹ uw hart'* als *'De genade zal uw hart vernieuwen.'* *'Alwie¹⁹⁰ deze hoop koestert, zuivert zich'* wordt: *'De genade zuivert hem'*, en *'Laten¹⁹¹ we de werken der duisternis afleggen'* wordt *'Laat de genade.'*. In de Schrift luidt het zo vaak: *'Hij deed wat rechtvaardig (of onrechtvaardig) was.'* Telkens zal men begrijpen: *'God deed in hem wat rechtvaardig (of onrechtvaardig) was.'* Zou ik nu met de interpretatie door de kerkvaders of zelfs die der concilies uitpakken, dan zullen zij protesteren: *'Dat waren ook maar mensen'*. Maar heb ik dan, wanneer de Schrift geweld wordt aangedaan en haar betekenis verdraaid, het recht niet om te zeggen: *'Luther is ook maar een mens'*? Natuurlijk halen zij het, wanneer het hun vrij staat de Schrift uit te leggen naargelang het in hun kraam past, en wij de kerkvaders niet mogen volgen, of zelfs onze eigen mening niet naar voren mogen brengen. Dan is ook deze passus overduidelijk, zodat hij niet eens een verklaring behoeft: *'Strek¹⁹² je hand uit naar hetgeen je verkiest,'* d.w.z. *'de genade zal jouw hand uitstrekken naar hetgeen zij wil.'* Wat gereputeerde kerkleraars hierover hebben gezegd, is prietpraat, om nog het woord niet te gebruiken dat anderen in de mond hebben genomen, nl. dat het hun door *Satan* was ingegeven. Nochtans zijn deze passages, die onderling tegenstrijdig lijken, wel degelijk met elkaar te verzoenen, mits we het streven van onze wil koppelen aan de hulp door de genade van God. In de vergelijking met de pottenbakker en de bijl zetten ze ons het mes op de keel door alles letterlijk te nemen, wanneer het hun zaak dient; in het laatste geval nemen ze ongegeneerd afstand van de letter, en is hun interpretatie even kras als wanneer men zou zeggen: *'Petrus schrijft'*, en begrijpen: *'Niet Petrus schrijft, maar iemand bij hem thuis'*.

Luther getoetst

Laten we nu nagaan hoe zwaar de argumenten wegen, die Luther aanvoert om de vrije wil onderuit te halen. Hij baseert zich op enkele plaatsen uit Genesis 6 en 8. *'Mijn¹⁹³ geest zal niet te eeuwigen dage in de mens blijven, want hij is (maar) lichaam.'* Op deze plaats neemt de Schrift het woord *'lichaam'* niet louter in de betekenis van zondig verlangen, zoals Paulus¹⁹⁴ enkele keren doet, wanneer hij wil dat de *werken van het vlees* worden beteugeld, maar staat het voor de inherente zwakheid, waardoor de mens geneigd is te zondigen. Zo noemt hij de Korinthiërs¹⁹⁵ *'lichamelijk'*, omdat ze nog niet rijp waren voor doorgedreven onderricht, en a.h.w. onmondig *in Christus*. In zijn *Hebreeuwse Onderzoekingen* maakt Hieronymus ons erop attent dat de Joden de bewuste passus anders lezen dan wij, nl. *'Mijn geest zal deze mensen niet te eeuwigen dage blijven oordelen, want ze zijn (maar) lichaam.'* Deze woorden wijzen niet op strengheid, maar op mildheid vanwege God. *'Lichamen'* noemt hij hen omdat ze zwak zijn en tot zonde geneigd; met *'geest'* bedoelt hij zijn *verontwaardiging*. Hij zegt dus dat het niet zijn bedoeling is hen te bewaren voor eeuwigdurende straffen, maar dat hij zich barmhartig

wil betonen door hen *hier en nu* te straffen. Toch slaat deze uitspraak niet op het gehele mensdom, maar enkel op de mensen uit die tijd, die zich aan de meest ergerlijke wandaden schuldig hadden gemaakt. Daarom ook zegt hij: *'deze mensen'*. Toch slaat het ook niet op alle mensen uit die tijd zonder onderscheid, aangezien Noë wordt geprezen als een *rechtschapen* man, die God *welgevallig* is. Ook wat Luther uit Genesis 6 en 8 aanhaalt, kan op gelijkaardige wijze worden uitgelegd: *'De¹⁹⁶ gezindheid en gedachten van het menselijk hart is van jongsaf aan geneigd tot het kwade'*, en *'Het¹⁹⁷ streven van zijn hart is te allen tijde op het kwade gericht.'* De geneigdheid tot het kwade, die bij de meeste mensen aanwezig is, neem niet volledig de vrijheid van zijn wilskeuze weg, ook al kan die nooit helemaal overwonnen worden zonder hulp van de genade. Als inkeer totaal niet afhangt van vrije wilskeuze, maar alles op een of andere manier onontkoombaar door God wordt gestuurd, waarom krijgen de mensen dan tijd om zich te herpakken? *'Zijn¹⁹⁸ dagen* (om betering te tonen) *zullen honderdtwintig jaar zijn.'* In de *Hebreeuwse Onderzoekingen* laat Hieronymus deze passus niet op de levensduur van de mens, maar op de periode tot de zondvloed komt, slaan; deze wordt hun gegund om ze de kans te bieden zich, als ze dat willen, alsnog te herpakken. Doen ze dat niet, dan zal duidelijk zijn dat ze de wraak van God hebben verdiend, omdat ze zijn mildheid hebben afgewezen.

Dan is er Jesaja 40¹⁹⁹: *'(Jeruzalem) heeft uit handen van de Heer (het tweevoud) voor al zijn zonden gekregen.'* Volgens Hieronymus is hier de *straf* van God bedoeld, en niet de *genade* om zonden ongedaan te maken. Weliswaar zegt Paulus²⁰⁰: *'Waar de zonde tot overvloed kwam, daar kwam genade in nog rijker overvloed'*, maar daaruit volgt niet dat het in afwachting van de definitieve genade voor de mens onmogelijk is om zich, met de hulp van God, door zijn goede werken voor te bereiden op de hem door God verleende gunst; zo lezen we dat de honderdman *Cornelius* nog niet gedoopt was, en de H. Geest nog niet in hem gevaren, maar: *'Uw²⁰¹ gebeden en aalmoezen zijn opgestegen, en worden bij God herdacht.'* Indien alle werken voorafgaand aan de definitieve genade slecht zijn, maken slechte daden ons dan bij God geliefd? Om wat Luther uit hetzelfde hoofdstuk bij Jesaja²⁰² aanhaalt: *'Alle lichamelijkeid is gras, en al haar heerlijkheid is als een veldbloem. Het gras verdort, en haar bloesem verwelkt, omdat de adem van de Heer erover blaast, maar het woord van de Heer blijft eeuwig bestaan'*, zomaar op de genade en vrije wilskeuze te betrekken, lijkt me wel wat bij de haren gegrepen. In deze passus ziet Hieronymus in de *adem* van de Heer zijn *verontwaardiging*, en in *lichamelijkeid* de *zwakheid* van de mens, die tegen God niets vermag. In de *bloesem* ziet hij *roem* en *eigenwaan*, die voortkomt uit *lichamelijk* succes. De Joden lieten zich voorstaan op hun tempel, besnijdenis en offers, Grieken op hun wijsbegeerte. Nadat door het evangelie Gods toorn uit de hemel werd geopenbaard, is al die roem en eigenwaan verdord. Toch is de mens méér dan zijn lichaam; er is ook een component die *ziel* heet, en een die *geest* word genoemd, waarmee we het goede betrachten; dit deel van onze niet-lichamelijke component noemt men de *rede*, of ook het *ηγεμονικον*, het element dat leiding geeft aan de rest; tenzij je aanneemt dat er geen enkel streven naar het goede was bij wijsgeren, die leerden dat men beter duizend keer stierf dan éénmaal een laagheid te begaan, ook al wisten we dat geen mens het ooit te weten zou komen, en God het ons vergeven zou. Helaas laat ons verstand zich vaak misleiden, en oordeelt het verkeerd. *'Jullie²⁰³ weten niet,* zei de Heer, *welke geest in jullie woont.'* In hun dwaling zochten ze zich te wreken, omdat op vraag van Elia ooit vuur uit de hemel was gekomen, dat de honderdmannen en

hun gevolg verzengde. De menselijke geest verschilt van de geest van God, maar is niettemin ook iets kostbaars: dat zegt Paulus in *Romeinen* 8²⁰⁴: *‘De Geest zelf getuigt samen met onze geest, dat we kinderen zijn van God.’* Wanneer men nu per se wil staande houden dat datgene wat in de menselijke natuur al het andere overtreft, louter lichamelijkheid is, d.w.z. zondig streven, dan ben ik bereid dat te aanvaarden, mits hij zijn bewering met getuigenissen uit de Schrift kan staven. *‘Wat²⁰⁵ uit vlees is geboren, is vlees; en wat uit de geest is geboren, is geest.’* Voorts leert Johannes dat zij, die in het evangelie geloven, *uit God worden geboren*, en kinderen van God, ja zelf ook *goden* worden. Paulus maakt een onderscheid tussen de *lichamelijke* mens, wiens gedachten niet gericht zijn op wat van God is, en de *geestelijke* mens, die steeds het onderscheid maakt. Elders noemt hij hem dan weer een nieuw schepsel²⁰⁶ *in Christus*. Als de hele mens, ook nadat hij door zijn geloof is herboren, niets méér dan lichaam is, waar is dan de *Geest, die uit de Geest geboren is?* Waar is het kind van God? Waar het nieuwe schepsel? Dit moet men mij dan maar eens duidelijk maken. Intussen houd ik mij aan de gezagvolle overlevering van de kerkvaders, die ons voorhouden dat de mens in zijn geest kiemen van het goede draagt, waardoor hij op een of andere manier ziet wat goed is, en dat goede ook betracht, maar dat hij daarnaast ook aandriften van grovere aard heeft meegekregen, die hem ertoe aanzetten de andere richting uit te gaan.

Voorts verstaat men onder vrije wilskeuze dat de wil de een of de andere richting uitkan; wellicht is zij, doordat we zijn behept met de geneigdheid om te zondigen, gevoeliger voor het kwade dan voor het goede, maar dit neemt niet weg dat niemand gedwongen wordt het kwade te doen; dit gebeurt enkel wanneer we daarin toestemmen. Neem nu de door Luther aangehaalde plaats bij Jeremia, hoofdstuk 10²⁰⁷: *‘Ik weet, Heer, dat de mens geen meester is over de weg die hij te gaan heeft; het komt een man niet toe te bepalen waarheen hij zijn schreden zal richten.’* Dit slaat veeleer op de afwisseling van voor- en tegenspoed dan op vrije wilskeuze. Het gebeurt immers vaak dat, wanneer mensen extra op hun hoede zijn dat hun iets overkomt, rampspoed niet op zich laat wachten. Zoiets doet geen afbreuk aan hun vrije wil, zomin van de slachtoffers - want ze hebben het niet zien aankomen - als van de daders, want zij hadden, toen ze hun vijand belaagden, niet dezelfde bedoelingen als die waarmee God ze hun gang liet gaan om hun slachtoffers te kastijden. Wil je dit dan toch per se op de vrije wil betrekken, dan zal je wel niemand vinden die betwist dat de mens zonder Gods genade niet in staat is om heel zijn leven lang een rechte koers te blijven varen. Dagelijks bidden wij: *‘Zie²⁰⁸ toe, Heer God, en maak mijn weg recht’*, maar toch doen we intussen ook zelf alles wat we kunnen. We bidden²⁰⁹: *‘God, laat mijn hart uitgaan naar wat u wilt van mij.’* Wie om hulp vraagt, staakt daarom zijn pogen niet. Dan weer Spreuken 16²¹⁰: *‘De mens komt het toe te overleggen, maar God richt zijn besluit.’* Ook dit slaat weer op de afloop der dingen: ze kunnen gebeuren of niet gebeuren, zonder dat iemands eeuwige redding in het gedrang komt. Hoe valt het te rijmen dat de mens *overlegt*, wanneer Luther beweert dat alles uit noodzaak gebeurt? Op dezelfde plaats zegt hij in dit verband ook nog: *‘Maak²¹¹ uw werken bekend aan de Heer, en uw voornemens zullen in juiste banen worden geleid.’* Je hoort het: *uw werken, uw voornemens*; geen van beide is denkbaar, wanneer God het is die zowel goed als kwaad in ons bewerkstelligt. *‘Mededogen²¹² en eerlijkheid liggen aan de basis van een goed leven, etc.’* en zo staat er nog heel wat te lezen wat pleit voor hen die de vrije wil aanvaarden. Luther citeert uit hetzelfde hoofdstuk: *‘Alles²¹³ heeft de Heer terwille van zichzelf bewerkt, ook de zondaar bestemde hij voor de dag des verderfs’*:

God heeft geen enkele natuur geschapen die intrinsiek slecht is; toch regelt hij in zijn onuitsprekelijke wijsheid alles zo, dat hij ook het kwade, voor ons en zijn eigen heerlijkheid, ten goede richt. Ook *Lucifer* schiep hij niet als een intrinsiek verdorven wezen, maar, omdat hij hem uit vrije wil afvallig is geworden, heeft hij hem voor eeuwige bestraffing bestemd; de verdorvenheid van Lucifer wendt hij aan om de vromen te stimuleren en de goddelozen te straffen. Ook wat hij uit hoofdstuk 20 aanhaalt brengt ons niet echt in problemen: *'Zoals²¹⁴ de wateren zijn verdeeld²¹⁵, zo is het hart van de vorst in de hand van de Heer: hij zal het doen neigen in de richting waar hij wil.'* Het is niet zo dat wie doet *neigen*, meteen ook *dwingt*. Toch zal niemand ontkennen dat God, zoals ik reeds zei, de voornemens van een mens naar zijn hand kan zetten, dat hij hem gedachten uit het hoofd kan bannen en zijn wil kan wijzigen, en dat hij hem zijn verstand zelfs kan ontnemen, maar dit betekent niet dat de vrije wilskeuze als normale levensconditie wegvalt. Laat ons een ogenblik aannemen dat Salomon deze woorden bedoeld heeft zoals Luther ze begrijpt, en dat alle harten *in Gods hand* liggen: waarom heeft hij het hier dan speciaal over het hart van een *vorst*? Deze plaats ligt meer in de lijn van wat we in Job 34²¹⁶ lezen: *'..die wegens de zonden van de bevolking een schurk laat regeren'*, en Jesaja 3²¹⁷ heeft: *'Ik geef hun knapen tot vorsten, wuftelingen voeren voortaan de scepter.'* Wanneer God een volk gunstig gezind is, en het hart van hun koning naar het goede doet *neigen*, dan legt hij hem daarom geen dwang op om dit of dat te willen. Doet hij hem naar het kwade *neigen*, dan betekent dit dat God misnoegd is over de zondigheid van dat volk, en niet ingrijpt wanneer hun dwaze vorst het aanlegt op roof, oorlog en dwingelandij; hij laat toe dat hij door zijn machtswellust wordt meegesleept, en wendt zijn verdorvenheid aan om het volk af te straffen. En mocht het af en toe gebeuren dat God een vorst die dat verdient tot boosheid aanzet, dan nog is er geen enkele reden om van een individueel geval de algemene regel te maken. Van het soort getuigenissen, zoals Luther er uit de *Spreuken* citeert, vallen overal karrenvrachten te rapen, maar hun verdienste zal veeleer een kwestie zijn van kwantiteit dan van overtuigingskracht. Het is het soort argumenten waar retoren graag mee uitpakken: je komt er nooit van tekort, en je kan ze probleemloos naar je hand zetten, of je ze nu voor of tegen de vrije wilskeuze wilt aanwenden. Luther denkt over een *Achillespeer*, waar geen ontkomen aan is, te beschikken in wat Christus in het Johannesevangelie 15²¹⁸ zegt: *'Zonder mij zijn jullie tot niets in staat.'* Hierover valt, naar ik meen, wel een en ander te zeggen. Om te beginnen kan men in de gewone omgangstaal zeggen dat iemand *vergeefse moeite* doet, wanneer hij zijn vooropgestelde doel niet bereikt; niettemin zullen zijn pogingen hem vaak een eind op weg hebben geholpen. In die zin klopt het dat wij zonder Christus tot niets in staat zijn. Christus heeft het over *de vrucht van het evangelie*, die enkel diegenen te beurt valt die *in de wijnstok²¹⁹* blijven, in Jezus Christus dus. Eenzelfde figuur hanteert Paulus, waar hij zegt: *'Bijgevolg²²⁰ heeft niet hij die plant iets te betekenen, noch hij die water geeft, maar God, die wasdom geeft.'* Wat niet doorslaggevend is en op zich niets uithaalt, *heeft niets te betekenen*. Zo ook 1 *Korinthiërs* 13²²¹: *'Als ik de liefde niet heb, ben ik niets'*, en even verder: *'..het dient mij tot niets.'* Dan is er ook *Romeinen* 4²²²: *'Wat niet is, noemt hij, als was het er.'* Of ook *Hosea²²³*, waar de Heer een misprezen en verworpen volk een *niet-volk* noemt. Een gelijkaardige figuur treffen we ook in de *Psalmen²²⁴* aan: *'Ik ben een worm, geen mens.'* Zou men het woord *'niets'* letterlijk nemen, dan kan men zonder Christus niet eens *zondigen*. Met Christus wordt hier, naar ik meen, zijn *genade* bedoeld, tenzij men zijn toevlucht willen

nemen tot de inmiddels verworpen stelling dat de zonde *niets*²²⁵ is. Ook dat is in zekere zin waar, aangezien wij zonder Christus niet kunnen bestaan, niet leven, niet bewegen. Maar zij geven toe dat in bepaalde gevallen de vrije wilskeuze zonder de genade vermag te zondigen. Dat had ook Luther zelf aan het begin van zijn *Stellingname* toegegeven.

Van dezelfde strekking is wat Johannes de Doper zegt: *'Niets*²²⁶ *kan de mens ontvangen, tenzij wat hem uit de hemel wordt gegeven.'* Daaruit volgt niet dat de vrije wilskeuze niets vermag of niet mogelijk is. Dat vuur verwarmt, komt uit de hemel; dat wij instinctief op zoek gaan naar wat ons nuttig is en schuwen wat ons schaadt, komt uit de hemel; dat wij na een fout worden gestimuleerd om het beter te doen, komt uit de hemel; dat we door onze tranen, aalmoezen en smeekbeden de genade verkrijgen, die ons aan God welgevallig maakt, komt uit de hemel. Toch zet dat alles onze wil niet buitenspel, hoewel zij in haar pogen niet zal slagen zonder hulp van de genade; maar omdat ons aandeel zo miniem is, wordt alles aan God toegeschreven: zo zal de kapitein, die zijn schip uit een zware storm veilig de haven heeft binnengebracht, niet zeggen: *'Ik heb dit schip gered'*, maar *'God heeft het gered'*. Toch heeft zijn inzet en kundigheid niet tot niets gediend. Zo zegt ook de boer die de rijke opbrengst van zijn akker naar de schuur brengt, niet *'Ik heb voor die rijke oogst gezorgd'*, maar *'God heeft haar geschonken'*. Wie zal nochtans beweren dat de boer er voor niets tussen zat? Zo zeggen de mensen: *'God heeft jou prachtige kinderen geschonken'*, ofschoon ook de vader zijn bijdrage heeft geleverd om ze te verwekken; of: *'God heeft me weer gezond gemaakt'*, hoewel ook de arts eraan te pas kwam. We zeggen: *'De koning heeft de vijand verslagen'*, maar ook de bevelvoerders en soldaten hebben niet staan toekijken. Zonder regen uit de hemel groeit er niets, en toch brengt goede aarde rijke vruchten voort, terwijl slechte grond niets oplevert. Maar omdat het streven van de mens zonder de gunst van God vergeefs is, wordt het eindtotaal op rekening van God gezet. *'Als*²²⁷ *de Heer het huis niet opricht, werken zij die het bouwen vergeefs. Als de Heer de stad niet beschermt, is het waken van de wachter vergeefs.'* Intussen blijven de handwerkslieden echter niet bij de pakken zitten, en staat de aandacht van de wachtpost op scherp. En dan: *'Niet*²²⁸ *jullie zijn het die spreken; het is de geest van jullie vader, die in je spreekt'*: op het eerste zicht lijkt ook hier de vrije wil buitenspel gezet, maar in werkelijkheid zijn deze woorden erop gericht de te angstige bekommernis weg te nemen over wat we moeten zeggen als het om de zaak van Christus gaat. Zoniet zouden ook predikanten, die hun sermoen bewust voorbereiden, een zonde begaan. En het is niet omdat het ooit gebeurde dat de Geest de discipelen, die eenvoudige mensen waren, ingaf wat ze moesten zeggen – zoals hij ook de gave der *talen* in hen stortte -, dat eender wie zoiets mag verwachten. Wanneer dat gebeurde, dan stemde hun wil tijdens het spreken toe in wat de Geest hun ingaf, zodat de een niet minder actief was dan de ander. Dit kan enkel wanneer de wil vrij is. Anders moeten we aannemen dat God bij monde van de apostelen sprak zoals hij tot Bileam²²⁹ sprak bij monde van de ezelin. Wat in Johannes 6²³⁰ te lezen staat, maakt het ons moeilijker: *'Niemand kan tot mij komen, als mijn vader hem niet komt halen.'* 'Halen' lijkt noodzaak te impliceren, en vrije wil uit te sluiten. Dit 'halen' gebeurt echter zonder geweld, maar maakt dat je wilt wat je net zo goed niet kan willen; het is zoals wanneer we aan een kind een appel laten zien, en het komt toegesneld; of wanneer we een schaap een wilgentak met lover voorhouden, en het ons volgt: zo raakt God onze ziel met zijn genade, die we uit vrije wil aanvaarden. Zo moet men ook begrijpen wat in Johannes 14²³¹ staat: *'Niemand komt tot de vader, tenzij door mij.'* Zoals de Vader de Zoon verheerlijkt,

en de Zoon de Vader, zo trekt de Vader naar de Zoon, en de Zoon naar de Vader. Het ‘trekken’ is evenwel van die aard, dat we snel uit vrije wil komen aangelopen. Zo lees je in het Hooglied²²⁴: *‘Trek me mee, laten we rennen.’*

Uit de brieven van Paulus kan men enkele plaatsen samenbrengen, die elk vermogen tot vrije wilskeuze onderuit lijken te halen, zo bijv. *2 Korinthiërs 3²³³*: *‘Niet door onszelf en a.h.w. uit onszelf zijn we in staat om iets te bedenken, maar al onze geschiktheid daartoe komt van God.’* Hier kan men de vrije wil echter van twee kanten ter hulp komen. Sommige kerkvaders onderscheiden drie fazen in het menselijk handelen: denken, willen, uitvoeren. Bij de eerste en derde fase is voor de vrije wil geen rol weggelegd om wat dan ook tot stand te brengen. Het is enkel de genade die de geest ertoe beweegt te denken wat goed is, en enkel de genade bewerkt dat wat men heeft gedacht wordt uitgevoerd. Bij de tweede fase echter, die van het instemmen, zijn tegelijk de genade én de menselijke wil aan het werk. Hierbij speelt de genade evenwel de voornaamste rol, en is voor onze wil een bijrol weggelegd. Aangezien nu echter het geheel wordt toegeschreven aan degene die alles heeft bijgedragen tot de afwerking ervan, blijft er voor de mens niets over waarop hij zich, op grond van goede *werken*, zou kunnen beroepen, daar precies de geschiktheid om in te stemmen en mee te werken met de genade van God een geschenk is ..van God! Voorts wijst het voorzetsel *uit* op de oorsprong en bron, en dat is wat Paulus bedoelt wanneer hij *door ons* preciseert door de toevoeging *a.h.w. uit ons(-zelf)*. Ook wie toegeeft dat de mens over het natuurlijk vermogen beschikt om daadwerkelijk het goede te willen, had deze uitspraak in de mond kunnen nemen, aangezien hij ook dat natuurlijk vermogen niet uit zichzelf heeft. Niemand ontkent immers dat God a.h.w. de bron is, waar alle goed uit voortkomt. Dat is precies wat Paulus er bij ons voortdurend inhamert om elke vorm van aanmatiging en zelfgenoegzaamheid uit ons te bannen. Dit doet hij ook in die andere passus: *‘Wat²³⁴ heb jij dat je niet gekregen hebt? En als je het gekregen hebt, wat sta je dan te pochen alsof je het niet gekregen had?’* Hij heeft het over pochen, hoogmoed zeg maar, en dat is wat hij door die uitspraak wil teniet doen. Hetzelfde zou de dienaar²³⁵ te horen hebben kunnen krijgen, toen hij aan zijn meester de rente uitbetaalde die een lening hem had opgebracht, indien hij daarbij aanspraak zou hebben gemaakt op de verdienste het kapitaal goed te hebben geïnvesteerd: *‘Wat heb jij dat je niet gekregen hebt?’* Toch wordt hij door zijn meester geprezen voor zijn goede diensten. Hetzelfde wijsje krijg je te horen in *Jakob 1²³⁶*: *‘Elke goede gave, ieder volmaakt geschenk komt van boven.’* Zo ook Paulus, *Efesiërs 1²³⁷*: *‘..die alles tot stand brengt zoals hij het zelf beslist heeft.’* Ook deze uitspraken willen ons ervan weerhouden ons wat dan ook aan te matigen; we moeten integendeel de genade van God voor alles crediteren, want hij heeft ons geroepen, toen we met ons gezicht afgewend stonden, hij heeft ons door het geloof gezuiverd; aan hem hebben we het feit zelf te danken dat onze wil met zijn genade kan meewerken, hoewel die genade op zich al ruimschoots voldoende zou zijn geweest om alles te bereiken, en zij geen behoefte heeft aan hulp van de menselijke wil. Ook *Filippenzen 2²³⁸*: *‘God bewerkt immers, in ruil voor onze goede wil, het willen en handelen in ons’* sluit de vrije wilskeuze niet uit. Als je, met Ambrosius, in de *goede wil* deze van de mens wil zien, dan merk je dat onze goede wil samen met de genade aan het werk is. Even tevoren klonk het: *‘Bewerk²³⁹ uw redding in vrees en beven.’* Hieruit kun je opmaken dat niet alleen God in ons werkzaam is, maar dat tegelijk onze wil en bekommernis met hem samenwerken. Voor deze interpretatie pleit het, zoals gezegd,

vooraangaande *'bewerk jullie eigen redding'*. Het daar gebruikte woord *κατεργαζεσθε* staat dichterbij *'bewerken'* dan *ενεργειν*, dat aan God wordt toegeschreven: *ο ενεργων*. Dit laatste wordt vooral gezegd van wat *aandrijft, impulsen geeft*. Maar laat *εργαζεσθαι* en *ενεργειν* nog hetzelfde betekenen, hoe dan ook leert deze passus ons dat God én mens samen aan het werk zijn. Wat kan echter het aandeel zijn van de mens, wanneer voor God onze wil is wat klei voor de pottenbakker is? *'Niet²⁴⁰ jullie zijn het die spreken, maar de Geest van jullie vader, die in je spreekt.'* Dit werd tegen de apostelen gezegd. Toch lezen we in *Handelingen* dat Petrus²⁴¹ het woord voert: *'Toen sprak Petrus, vervuld van de H. Geest, tot hen.'* Hoe vallen deze twee tegenstrijdige beweringen met elkaar te rijmen: *'niet jij spreekt, maar de Geest'* en *'Petrus sprak, vervuld van de H. Geest'*? Toch alleen maar indien het spreken van de Geest in de apostelen gepaard gaat met hun eigen spreken, in gehoorzaamheid aan de Geest. Toch is het ook waar dat zij *niet* spreken, niet in de zin dat ze stom blijven, maar omdat wat ze zeggen niet in de eerste plaats van *hen* uitgaat. Zo lezen we ook i.v.m. Stefanus: *'Maar²⁴² ze hadden geen wederwoord op de wijsheid en de Geest die tot hen sprak.'* Toch was hijzelf het die de vergadering toesprak. Zo ook Paulus²⁴³: *'Zelf leef ik niet meer, maar Christus leeft in mij.'* Toch leeft bij hem²⁴⁴ *een rechtvaardige door het geloof*. Hoe kan het dan dat hij in leven is, en toch niet leeft? Omdat hij de verdienste voor het feit dat hij leeft toeschrijft aan de Geest van God. *1 Korinthiërs 15²⁴⁵*: *'..niet ik, maar Gods genade met mij.'* Als hij zelf niets gedaan heeft, waarom zegt hij dan even tevoren dat hij wel degelijk iets gedaan heeft: *'Meer²⁴⁶ dan hen allen heb ik gezwoegd'*? Als het waar was wat hij gezegd had, waarom dan deze correctie alsof het verkeerd was? Hij bedoelde natuurlijk niet dat hij werkeloos was gebleven, maar wou niet dat men zou denken dat hij aan eigen kracht toeschreef wat hij met de hulp van Gods genade had verricht. Met zijn *palinodie* wil hij uitsluiten dat men hem van aanmatiging zou verdenken, maar wel is hij samen met de genade werkzaam geweest. God wil immers niet dat de mens zichzelf verdienste toeschrijft, ook niet wanneer hij dat op grond van feiten zou kunnen. *'Wanneer²⁴⁷ jullie alles hebt gedaan wat je is opgedragen, zeg dan: we zijn maar dienaren, niets méér; wat we moesten doen, hebben we gedaan.'* Levert hij, die alle geboden van God naleeft, dan niet een reuzenprestatie? Misschien is het wel héél moeilijk om zo iemand te vinden! Toch wordt van wie dat hebben klaargespeeld verwacht dat ze zeggen: *'We²⁴⁸ zijn maar dienaren, niets méér.'* Men betwist niet dat ze het hebben gedaan, maar men leert ze op hun hoede te zijn voor aanmatiging, want die is gevaarlijk. Zoals de mens spreekt, zo spreekt niet God. De mens zegt: *'Ik ben een dienaar, niets méér'*. Wat zegt de Heer? *'Goed zo²⁴⁹, je bent een goede, trouwe dienaar!'* en: *'U²⁵⁰ noem ik niet langer dienaren, maar vrienden.'* Diezelfde noemt hij in plaats van dienaren *broeders*, en hen, die zich *onnutte dienaren* noemen, noemt God zijn kinderen. Zij die zich nu als *onnutte dienaren* bestempelen, krijgen van de Heer te horen: *'Kom²⁵¹, gezegenden van mijn Vader'*, en ze horen hoe al hun goede daden op een rij worden gezet, waarvan ze niet eens wisten dat ze ze hadden gesteld.

Tropen & figuren

Ik meen dat we een belangrijke sleutel in handen hebben om de H. Schrift te begrijpen, indien we kunnen achterhalen waar het in deze passus om te doen is; als we daarin slagen, dan is het zaak uit de andere parabels en voorbeelden datgene naar voren te brengen, wat relevant is voor de problematiek die nu aan de orde is. Neem nu de parabel over de *rentmeester*²⁵² die, wanneer hij op het punt staat uit dienst te worden genomen, de schuldbekentenis van iemand die bij zijn baas in het krijt staat, wijzigt; wat een elementen bevat dit verhaal niet, die totaal irrelevant zijn voor de eigenlijke betekenis? Waar het uiteindelijk om gaat is dat men alles in het werk moet stellen om de gaven die men van God heeft meegekregen royaal aan te wenden ten behoeve van zijn evennaaste, alvorens men door de dood wordt verrast. Dit geldt eveneens voor de parabel, die zonet ter sprake kwam: *'Wie*²⁵³ *van u, die een knecht heeft om het land te ploegen of het vee te hoeden, zal, wanneer hij terugkeert van het veld, dadelijk zeggen: Kom maar vlug aan tafel! Welnee, hij zal zeggen: Bereid de maaltijd en maak je klaar om mij te bedienen; als ik gegeten en gedronken heb, is het jouw beurt. En is hij zijn knecht soms dank verschuldigd, omdat hij uitvoert wat hij hem heeft opgedragen? Me dunkt van niet!'* De les van deze parabel is dat men zich zonder meer moet houden aan wat God van ons verlangt, en zich moet inzetten om zijn plicht te vervullen, zonder aanspraak te maken op eender welke vorm van waardering. Houdt men hiermee geen rekening, dan neemt de Heer zelf afstand van zijn parabel door als dienaar op te treden wanneer hij zijn leerlingen de eer gunt aan te liggen. En dankbaar toont hij zich, wanneer hij zegt: *'Goed zo! Je bent een goed dienaar'*, en *'Kom, gezegenden.'* Daarom ook voegt hij er niet aan toe: *'Zo zal de Heer ook jullie, wanneer je alles hebt volbracht, geen dank waardig achten, en je als onnutte dienaren beschouwen.'* Neen, hij zegt: *'Zeg dan: we zijn niet meer dan onnutte dienaars'* Zo noemt Paulus, die *meer*²⁵⁴ *dan alle anderen had gezwoegd, zichzelf de minste*²⁵⁵ *der apostelen, en de naam*²⁵⁶ *apostel onwaardig. Zo ook Mattheus 10*²⁵⁷*: 'Zijn twee mussen niet te koop voor een as? Toch zal niet één van hen op de grond vallen als jullie Vader het niet wil.'* In de eerste plaats moet men nagaan met welke bedoeling de Heer zoiets zegt. Het is er hem niet om te doen een soort onwrikbare, universele fataliteit te prediken: hij haalt een voorbeeld aan om bij de leerlingen de vrees voor mensen weg te nemen, omdat ze dan zullen beseffen dat God zich om hen bekommert, en dat hun vanwege de mensen niets kan overkomen tenzij God het gedooft; dit zal hij evenwel niet doen, tenzij het voor henzelf en voor het evangelie nodig is. Overigens zegt Paulus in 1 *Korinthiërs 9*²⁵⁸*: 'Houdt God zich soms bezig met runderen?'* Ook de zin die volgt bij de evangelist lijkt niet meer dan een hyperbool te zijn: *'Zelfs*²⁵⁹ *de haren op jullie hoofd zijn alle geteld.'* En er vallen dagelijks zoveel haren op de grond: zullen die dan ook worden meegerekend? Waar was dan de bedoeling van de hyperbool? Datgene wat erop volgt natuurlijk: *'Wees*²⁶⁰ *dus niet bang!'* Net zoals met dergelijke stijlfiguren bij de leerlingen de vrees voor mensen wordt weggenomen, en hun vertrouwen op God wordt versterkt – want niets gebeurt zonder dat hij het heeft gewild -, zo beogen ook de figuren, die we hiervoor hebben opgesomd, niet de vrije wilskeuze weg te nemen, maar ons af te schrikken zodat we niet in de door God verfoeide zelfvoldaanheid vervallen. Het is veiliger God alles toe te schrijven: hij is goedertieren, en zal ons niet alleen geven waar we recht op hebben, maar hij zal er ook nog een stuk van het zijne aan toevoegen. Hoe kan men zeggen dat de *verloren zoon*²⁶¹ zijn aandeel erdoor heeft gejaagd, als hij geen cent in handen had? Wat hij had, had hij van zijn vader gekregen. Ook wij zeggen dat al onze natuurlijke gaven geschenken zijn van God. Hij

had zijn aandeel ook al, toen hij nog bij zijn vader was, en het was er veiliger. Wat betekent het dus als men zijn aandeel opeist en bij zijn vader wegtrekt? Dat men zijn natuurlijke gaven voor zichzelf opeist, en ze niet aanwendt om de geboden van God te vervullen, maar om de verlangens van zijn lichaam te bevredigen. Wat betekent zijn honger? Het is de tegenspoed waarmee God een zondaar aanpoort zijn zondigheid te erkennen en zichzelf erom te verfoeien, zodat hij verlangt om zijn vader, die hij achterliet, weer te zien. Wat betekent het als de zoon met zichzelf overlegt om terug te keren en ootmoedig zijn ongelijk toe te geven? Het is de wil van de mens die zich aansluit bij de *opwekkende* genade, ook, zoals gezegd, *voorkomende* genade genoemd. Wat betekent het als de vader zijn zoon tegemoet komt gelopen? Het is de genade van God, die onze wil vooruithelpt, zodat we, wat we willen, ook volbrengen. Ook indien ik deze verklaring zelf had uitgedacht, dan zou ze tenminste plausibeler zijn dan deze van hen, die, om te bewijzen dat de wil van de mens tot niets in staat is, de woorden '*Strek²⁶² je hand uit naar wat je verkiest*' uitleggen alsof het de *genade* is, die *mijn* hand uitstrekt naar wat *zij* verkiest. Nu gaat deze verklaring wel op rechtgelovige kerkvaders terug, en ik zie niet waarom men haar als irrelevant zou moeten bestempelen. Eenzelfde betekenis moeten we geven aan het verhaal over de arme weduwe²⁶³ die twee koperen muntjes, haar hele bezit, in de offerkist gooide.

Nu vraag ik u: op welke verdienste kan iemand aanspraak maken, indien hij het weinige, wat hij door zijn natuurlijk begripsvermogen en door de vrijheid van zijn wil vermag, te danken heeft aan degene die hem deze vermogens geschonken heeft? Toch rekent God het ons als verdienste aan, wanneer wij ons niet afwenden van zijn genade en we de krachten die de natuur ons ter beschikking stelde aanwenden om hem onvoorwaardelijk te gehoorzamen. Dit betekent minstens dat het geen dwaling is om te stellen dat voor de mens een actieve rol is weggelegd; wel moet hij erkennen dat God aan de basis ligt van alles wat hij doet, en hem ook de verdienste daarvan toeschrijven, want aan hem heeft hij het te danken, dat hij zijn eigen streven kon aansluiten bij Gods genade. Daarom zegt Paulus²⁶⁴: '*Door de genade van God ben ik wat ik ben.*' Hij erkent dat God de bron is. Maar waar hij zegt²⁶⁵: '*Zijn genade is in mij niet vergeefs geweest*', hoor je dat de menselijke wil meewerkt met de hulp, die God haar biedt. Hetzelfde blijkt uit: '*Niet²⁶⁶ ik, maar Gods genade, die mij terzijde staat*', in het Grieks: η σὺν ἐμοί. Ook de Hebreëer, die de lofzang van de Wijsheid zingt, wenst dat Gods wijsheid hem terzijde staat om hem te helpen en samen te werken. Ze staat hem terzijde om leiding en hulp te geven, zoals een architect de leerling-bouwvakker: hij wijst hem zijn taak toe, legt uit hoe hij te werk moet gaan, wijst hem terecht, wanneer hij het verkeerd aan boord legt, komt hem te hulp als hij geen raad weet; de verwezenlijking komt op rekening van de architect, zonder wiens deskundigheid niets gerealiseerd had kunnen worden, maar toch zal niemand het in zijn hoofd halen om te zeggen dat de leerling-bouwvakker niets heeft gepresteerd. Wat de architect is voor de leerjongen, dat is de genade voor onze wil. Zo ook Paulus in Romeinen 8²⁶⁷: '*Daarbij komt ook de Geest onze zwakheid te hulp.*' *Zwak* noemt men niet wie niets kan, maar wiens krachten ontoereikend zijn om te slagen in wat hij ondernomen heeft. Evenmin zegt men *helper* tegen wie alles *alleen* doet. In heel de Schrift wordt om *hulp*, *bijstand* en *steun* geschreeuwd. Maar *bijstand verlenen* impliceert toch dat iemand met iets bezig was? Men zegt toch niet dat de pottenbakker de klei *helpt* om tafelgerei te worden, of dat de timmerman zijn bijl *bijstaat* om een krukje te maken? Zij maken de deductie: '*De mens vermag niets zonder de hulp van Gods genade, er zijn bijgevolg geen*

goede werken van de mens.’ Daar stellen wij de, naar ik aanneem, meer plausibele deductie tegenover: *‘Er is niets wat de mens niet kan als hij door de genade van God wordt geholpen, bijgevolg kunnen alle werken van de mens goed zijn.’* Daarom zijn alle plaatsen in de Schrift waar sprake is van *hulp*, evenzoveel plaatsen waar de *vrije wil* bestatigd wordt. En ze zijn talloos! Dit betekent dat ik het ruimschoots haal, indien de zaak wordt beslecht op basis van het *aantal* getuigenissen.

Respondeo dicendum quod

Totnutoe hebben wij uit de Schrift plaatsen bijeengebracht, die de vrije wil poneren, en daar andere tegenover gesteld die haar volledig lijken te ontkennen. Daar nu de H. Geest, die ze alle evenzeer geïnspireerd heeft, zichzelf niet kan tegenspreken, zien we ons, willen of niet, gedwongen op zoek te gaan naar een compromis. Dat dezelfde Schrift voor beide partijen tot een diametraal tegenovergestelde zienswijze leidde, dient te worden verklaard doordat ze haar vanuit een verschillende invalshoek hebben benaderd, en wat er te lezen stond hebben begrepen in functie van telkens andere gevoeligheden.

Sommigen waren vooral begaan met het feit dat heel wat mensen totaal onverschillig stonden tegenover hun geloof en nauwelijks bereid waren tot een consequente beleving ervan; anderzijds hadden zij het moeilijk met de gedachte dat sommigen niet langer geloofden gered te kunnen worden. In hun ijver om dit te verhelpen, vervielen ze in een ander euvel, doordat ze het vermogen van de mens tot zelfbeschikking een te groot belang toekenden.

Anderen ergerden zich vooral aan de verregaande arrogantie waarmee sommigen vertrouwden op eigen kracht en verdienste, en prat gingen op religieuze prestaties, waarvan ze de vruchten in afgemeten hoeveelheid te koop aanboden, alsof het *olie* of *zeep* gold. Zoiets kon, zo meenden ze, het ware geloof alleen maar ondermijnen. Om dit euvel te vermijden hadden ze twee oplossingen: enerzijds de rol van zelfbeschikking halveren, zodat de vrije wil onder geen beding tot goede werken in staat was, ofwel haar onherroepelijk de doodsteek toebrengen door een volstreekte fataliteit te poneren.

Zij gingen ervan uit dat een christelijke gezindheid onvoorwaardelijke gehoorzaamheid impliceert, wat pas kan worden gerealiseerd indien de mens helemaal afhangt van Gods wil, en al zijn hoop en vertrouwen stelt in wat God hem beloofd heeft; vanuit het besef van zijn eigen beklagenswaardigheid moet hij bewondering en liefde opbrengen voor Gods oneindig erbarmen, waaraan we zoveel onverdiende gaven te danken hebben; hij moet zich totaal onderwerpen aan zijn wil, of hij ons nu redden wil of in het verderf wil storten; hij mag voor zich geen aanspraak maken op welke verdienste dan ook, maar moet alle lof en eer op rekening schrijven van Gods genade, en bedenken dat de mens niets meer is dan een levend instrument in handen van de goddelijke Geest, dat deze in zijn onverdiende goedheid gezuiverd en geheiligd heeft, en met onnaspeurlijke wijsheid leidt en stuurt; in dit leven kan niemand wat dan ook aan eigen kracht toeschrijven, en toch moet hij met vast vertrouwen hopen op de beloning van het eeuwig leven, niet omdat hij dat zelf zou verdiend hebben, maar omdat het Hem in zijn goedheid behaagd heeft dat in het vooruitzicht te stellen voor wie in hem gelooft; de mens komt het toe God in zijn gebeden onafgebroken te vragen ons zijn Geest te schenken en deze in ons te

vermeerderen; Hem dank te betuigen, wanneer door ons toedoen iets goeds tot stand is gebracht, in alles Zijn macht te vereren, overal voor Zijn wijsheid in bewondering te staan, overal Zijn goedertierenheid lief te hebben. Dit verhaal spreekt ook mij geweldig aan: het strookt immers met de H. Schrift, en het beantwoordt aan de belijdenis van hen, die, na eens en voorgoed voor de wereld te zijn gestorven, door het doopsel samen met Christus begraven zijn, om na de *mortificatie* van het lichaam voortaan te leven en gedreven te worden door de geest van Christus, op wiens lichaam ze door het geloof zijn geënt. Een vrome en prijzenswaardige opvatting voorwaar, die elke aanmatiging bij ons wegneemt, alle eer aan Christus laat toekomen en maakt dat we op hem alleen vertrouwen; ze bevrijdt ons van de vrees voor mensen en demonen, neemt het vertrouwen weg in eigen kracht, en maakt ons sterk en onvervaard in God. Dit heeft recht op onze bijval; daarvoor willen we door het vuur gaan.

Wanneer ik echter te horen krijg dat de verdienste van de mens dermate onbestaand is, dat alle goede *werken*, ook van de vroomst denkbare mensen, *zonden* zijn; wanneer ik hoor dat onze wil niets méér vermag dan wat klei in de handen van de pottenbakker vermag; wanneer ik hoor dat alles wat wij doen of willen terug te brengen is tot onafwendbare fataliteit, dan heb het daar héél moeilijk mee.

Hoe kan het, om te beginnen, dat je zo vaak leest dat heilige mannen vol verdienste rechtschapenheid hebben betracht, in de ogen van God het rechte pad hebben bewandeld, nooit naar links of rechts zijn afgeweken, wanneer om het even wat zelfs de allervroomsten doen, *zonde* is, en wel van die aard dat Gods *erbarmen* vereist is om niet in de diepste krochten van de *hel* te belanden, en dat hoewel *Christus* voor ons allen *gestorven* is? Hoe kan het dat je zo dikwijls over *beloningen* hoort spreken, als *verdienste* gewoon *niet bestaat*? Waar haalt men de schaamteloosheid vandaan om de gehoorzaamheid te *prijzen* van hen die zich houden aan de geboden van God, en de ongehoorzaamheid te *veroordelen* van hen die dat niet doen? Waarom is er in de H. Schrift zo dikwijls sprake van het laatste *oordeel*, als er helemaal geen verdienste te beoordelen valt? Waarom verplicht men ons voor het tribunaal van de opperste rechter te gaan staan, als niets van wat we doen ons werk is, maar louter fataliteit? Wat ik ook niet begrijp en ergerlijk vind is de vraag waarom er dan om de haverklap zo nodig *vermaand*, *geboden*, *gedreigd*, *aangespoord*, *geëist* moet worden, wanneer niets ons eigen werk is, maar dat van een God die alles naar zijn eigen onveranderlijke wil in ons voltrekt, ook ons willen en handelen. Hij wil dat we gestadig bidden, dat we waakzaam zijn, kampen en strijden om de ereprijs weg te kapen, die het eeuwig leven is. Waarom wil hij dat we hem voortdurend vragen om datgene, wat hij zelf al besloten heeft te geven of niet te geven: hij kan zijn besluit niet eens wijzigen, omdat hij zelf onveranderlijk is! Waarom wil hij dat we ten koste van zo grote inspanningen datgene zoeken te bereiken wat hij zelf besloten heeft ons met gulle hand zomaar te schenken? We krijgen met tegenspoed te kampen, worden de deur gewezen, uitgejouwd, gefolterd en gedood: zo strijdt in ons de genade van God, overwint ze, viert ze haar triomf. De martelaar laat zich gruwelijke pijnen welgevallen, maar hem wordt niet de minste verdienste aangerekend, integendeel: men zal zeggen dat hij zondigt wanneer hij, hopen op het leven in de hemel, zijn lichaam aan de foltertugen van de beul prijsgeeft. Maar waarom wilde een allerbarmhartigste God op dergelijke wijze in martelaren zijn ding doen? We zouden iemand een onmens noemen, wanneer hij besloten had zijn vriend ongevraagd iets te schenken, maar het hem slechts gaf na hem tot wanhoop toe te hebben gepijnigd.

Wanneer het ons op zoek naar de zin van dit alles zwart voor de ogen wordt, zal men ons wellicht vragen vol ontzag in aanbidding te staan voor wat men niet mag begrijpen, en te zeggen: *'Hij is de Heer, die alles vermag wat hem belieft; hij is van nature goed, en daarom kan eender wat hij wil ook alleen maar goed zijn.'* Het lijkt ook nog aannemelijk dat God in ons zijn gaven bekroont, en wil dat *zijn* weldaad *onze* beloning is; dat hij, in zijn goedheid die wij niet verdienen, bereid is om datgene wat *hij* in ons bewerkt, als iets wat aan hen die in hem geloven verschuldigd is, aan te rekenen voor het verwerven van de onsterfelijkheid. Alleen vraag ik mij af hoe men kan verantwoorden dat men de god, die men, waar het vromen betreft, tot het summum van barmhartigheid maakt, tot een bijna sadistisch wezen omdovert waar het anderen betreft. Wie vroom is zal hoe dan ook nog een wezen kunnen aanvaarden dat ons zijn eigen goedertierenheid tot verdienste aanrekent, maar men zal het moeilijker hebben om uit te leggen hoe het met rechtvaardigheid (het woord 'barmhartigheid' neem ik nu wel niet meer in de mond) te rijmen valt dat hij anderen, in wie het hem niet beliefd heeft goede dingen tot stand te brengen, naar de eeuwige straffen verwijst, wanneer zij uit zichzelf niets goeds tot stand kunnen brengen, daar ze niet over een vrije wil beschikken of, zo ze die wél hadden, alleen maar kunnen zondigen. Indien een koning iemand die in de strijd niets heeft gepresteerd een gigantische beloning zou geven, terwijl de anderen die zich hadden uitgesloofd, alleen maar de gewone soldij zouden krijgen, dan zou hij, wanneer de soldaten morren, misschien kunnen zeggen: *'Ik doe jullie in niets te kort, wanneer ik zin heb om mij tegenover hém, ook al verdient hij het niet, royaal te betonen'*, maar hoe zou men hem rechtvaardig en mild kunnen noemen, indien hij een veldheer met oorlogstuig, troepen, geld en alle denkbare hulpmiddelen voor de strijd zou hebben toegerust, en hem na de succesvolle afloop met groots ceremonieel zou hebben gelauwerd, terwijl hij diens collega, wie hij zonder enige toerusting ongewapend de strijd had ingestuurd, na zijn échec terecht liet stellen? Zou hij dan op het schavot niet terecht kunnen zeggen: *'Waarom laat je mij opdraaien voor je eigen verzuim? Had je mij met dezelfde middelen toegerust, dan had ik net zo goed gezegevierd!'* Of stel dat een meester een slaaf zonder enige verdienste vrijliet: wellicht zou hij, wanneer de anderen morden, kunnen antwoorden: *'Jullie hebben er niet minder om, wanneer hem mijn gunst betoon; jullie hebben gekregen wat je toekomt.'* Iedereen zou hem echter wreed en onbillijk noemen, indien hij een slaaf liet geselen omdat hij te klein was van gestalte, een te grote neus had, of enig ander natuurlijk gebrek. Zou hij, wanneer zijn meester hem afranselt, niet terecht morren: *'Waarom word ik gestraft voor iets waar ik de hand niet in heb?'* En zijn klacht zou nog meer gegrond zijn, indien zijn meester in staat was iets aan het lichaamsgebrek van zijn slaaf te doen, net zoals God in staat is om onze wil te veranderen; of indien de meester het gebrek, waar hij zich aan ergert, zelf bij zijn slaaf zou hebben veroorzaakt doordat hij zijn neus zou hebben afgehouden of zijn gezicht doorkerfd; zo bewerkt God - volgens sommigen - al het kwaad in ons. Om het dan weer over de geboden te hebben: stel dat een meester zijn slaaf zou boeien zodat hij zich niet kan bewegen, en hem dan in de werkplaats allerhande bevelen gaf: *'Ga naar ginder, doe dit, doe dat, lopen nu, keer terug'*; stel dat hij hem gruwelijke straffen in het vooruitzicht stelt als hij niet gehoorzaamt, maar dat hij hem intussen niet losmaakt, en dat hij, wanneer hij de bevelen niet uitvoert, de zweep te voorschijn haalt: zou die slaaf zijn meester dan niet terecht voor gek verklaren of hem een sadist noemen, wanneer hij doodgeranseld werd omdat hij niet had uitgevoerd wat hij niet eens *kon* uitvoeren? Wanneer zij het belang van geloof en

liefde voor God buiten alle proportie opschroeven, dan kunnen we daar nog inkomen, omdat we van oordeel zijn dat wanneer het leven van christenen ontsierd wordt door misdaden allerhande, dit precies voortkomt uit de lauwheid van ons ingedommeld geloof, waardoor we God nog enkel lippendienst bewijzen, terwijl Paulus²⁶⁸ zegt dat men *met het hart gelooft, en zo gerechtvaardigd wordt*. Ik zal geen polemieek beginnen met hen die alles herleiden tot geloof en daar van alles de bron in zien, ook al denk ik persoonlijk dat geloof voortkomt uit liefde, en dat geloof op zijn beurt liefde genereert; allezsins in het zo dat liefde het geloof voedt, zoals het licht van een lamp met olie wordt gevoed. We geloven immers spontaner in een wezen waar we zielsveel van houden. En je zal ook mensen vinden, die van oordeel zijn dat geloof veeleer het begin is van de redding dan de voleinding ervan. Maar daarover wil ik nu geen discussie voeren.

Het kind en het badwater

Hier lopen we evenwel het gevaar dat we, door eenzijdig de verdienste van het geloof te benadrukken, de vrije wil onderuit halen; en als die er niet meer is, dan zie ik niet hoe we er nog uit geraken wanneer het over de *rechtvaardigheid* en *barmhartigheid* van God gaat. Ook de kerkvaders hadden het hier behoorlijk lastig mee, waardoor sommigen zich gedwongen zagen twee goden te maken: één van het O.T., die alleen *rechtvaardig* moest zijn, niet ook nog *goed*; en één van het N.T., die ze alleen *goed* wilden, niet *rechtvaardig*. Met dit blasfemisch verzinsel maakte *Tertullianus* snel korte metten. *Mani* kwam, zoals reeds gezegd, op het idee dat er in de mens *twee naturen* waren: één die alleen maar kon *zondigen*, en één die alleen maar *het goede* kon doen. *Pelagius*, die met Gods rechtvaardigheid was begaan, overaccentueerde de rol van de *vrije wil*. Niet zo heel ver staan zij van hem af, die de wil van de mens zo belangrijk achten, dat hij met zijn natuurlijke krachten, door moreel goede werken, de finale genade kan verdienen, waardoor we gerechtvaardigd worden. Ik denk dat bij hen de bedoeling speelde om, door te laten zien dat er voor de mens goede hoop was op zijn behoud, hem te stimuleren om daar alles voor in het werk te stellen. Zo wist *Cornelius*²⁶⁹ door zijn aalmoezen en gebeden te bekomen dat Petrus hem wou onderrichten, zoals de *eunuch*²⁷⁰ dat van Philippus verkreeg; zo zocht, en vond de H. Augustinus *Christus* in de brieven van Paulus. Hier is een vergelijk mogelijk met hen, die stellen dat de mens al het goede wat hij doet aan God te danken heeft: wanneer we zeggen dat de verdienste van het werk in zijn geheel niettemin aan God toekomt, zonder wie we niets zouden kunnen bereiken, dat het gewicht dat door de vrije wil in de schaal wordt gelegd miniem is, en dat wanneer we erin slagen ons toe te leggen op wat tot het behoud leidt, of met de genade mee te werken, dat op zich een geschenk is van God. Door de polemieek die hij tegen *Pelagius* voerde was *Augustinus* de vrije wil minder genegen dan hij tevoren was geweest. *Luther* daarentegen, die haar voordien nog enige ruimte had gelaten, ging, in de hitte van de strijd, zover dat hij haar als onbestaand beschouwde. En dan krijgt bij de Grieken *Lycurgus*²⁷¹ – als ik het goed voorheb – kritiek omdat hij vanuit zijn afkeer voor dronkenschap de wijnstokken liet rooien, terwijl het zou hebben volstaan de fonteinen wat dichterbij te plaatsen; zo kon dronkenschap worden vermeden, en het gebruik van wijn behouden blijven. Men had, denk ik, de vrije wil zo kunnen definiëren dat het

vertrouwen op eigen verdienste alsook de andere nadelen, die Luther zocht uit te bannen, tegelijk met de nadelen die we daareven hebben opgesomd, vermeden werden, zonder dat de pluspunten, waar Luther zo op staat, verloren gingen. Dát is wat, volgens mij, diegenen bereiken die de fase, waarin de geest voor het eerst wordt gestimuleerd, helemaal aan de genade toeschrijven; enkel tijdens het verdere verloop van het proces laten ze de vrije wil een beperkte rol spelen, in zover deze zich niet aan Gods genade onttrekt. Aangezien nu alles in drie fasen gebeurt: aanzet, ontwikkeling en ontkenning, delen zij de eerste en de laatste aan de genade toe; alleen in de *ontwikkeling* laten ze de vrije wil een rol spelen, evenwel met dien verstande dat in hetzelfde ondeelbare proces twee oorzaken tegelijk aan het werk zijn: de genade van God en de wil van de mens, waarbij de genade de *primaire*, en de wil de *secundaire* oorzaak is, die zonder de eerste niets vermag, terwijl die aan zichzelf genoeg heeft. Je kan het vergelijken met vuur: door zijn natuurlijke aard verschroeit het alles waarmee het in contact komt, en toch is de primaire oorzaak God, die tegelijk met en door het vuur aan het werk is; op zich zou de primaire oorzaak, die God is, volstaan, en, zou ze wegvallen, dan wordt het vuur op zich inert. Deze gehierarchiseerde interactie maakt dat de mens zijn behoud geheel aan de goddelijke genade te danken heeft, daar de rol die de vrije wil is toebedeeld miniem is, en ze het weinige waartoe ze in staat is, zelf ook weer aan die genade te danken heeft, want het is God die initieel de vrije wilskeuze heeft geschapen, en haar vervolgens vrij en gaaf maakte. Zo worden zij, als ze dat al kunnen, tevreden gesteld, voor wie de mens al het goede wat hij hebben kan, enkel aan God te danken heeft. Dat heeft hij inderdaad, maar nu op een andere, meer genuanceerde wijze. Vergelijk het met een erfenis waarvan al de kinderen van de overledene eenzelfde deel krijgen: hier is van gunst geen sprake, omdat het algemeen geldend erfenisrecht gewoon wordt toegepast. Zou buiten dat recht om iemand iets extra krijgen, dan wordt dat een *gunst* genoemd, maar het neemt niet weg dat alle kinderen zonder onderscheid, als erfgenamen, hun ouders dankbaarheid verschuldigd zijn. We zullen het ook nog eens met een allegorie pogen duidelijk te maken: iemand met gezonde ogen ziet in volstreekte duisternis niets, maar wie blind is, ook niet in het volle licht. Zo is de wil, hoe vrij ook, tot niets in staat, indien ze zich aan de genade onttrekt. Maar toch kan iemand met gezonde ogen deze in het volle licht toeknijpen, zodat hij niets meer ziet; hij kan zijn blik ook afwenden, zodat hij niet langer ziet, wat hij had kunnen zien. Méér is hij verschuldigd, van wie de ogen door een of andere aandoening blind waren. Dat hij (weer) kan zien heeft hij te danken aan degene die ze hem schonk, en ook aan de arts, die hem genas. Voor de zonde waren zijn ogen, hoe dan ook, gezond, door te zondigen werden ze ziek. Wat heeft degene die ziet in dit geval aan zichzelf te danken? Toch zal hij zelf verantwoordelijkheid dragen, indien hij zijn ogen dichtknijpt of afwendt. Nog een vergelijking: een vader heeft een kindje dat nog niet goed kan lopen; wanneer het valt, helpt hij het weer recht, en het werkt mee zoveel het kan; hij laat het een appel zien, die voor hem ligt; het kind wil er naartoe lopen, maar zou, doordat zijn beentjes nog niet sterk genoeg zijn, opnieuw vallen, indien de vader het met zijn hand niet ondersteunde, en zijn stappen leidde. Zo raakt het, met de hulp van zijn vader, tot bij de appel, die deze het zelf in de hand legt als beloning voor zijn stapjes. Het kind zou niet in staat zijn geweest recht te komen, indien zijn vader het niet had geholpen. Het zou de appel niet hebben kunnen zien, indien zijn vader hem niet had getoond. Het zou niet vooruit zijn geraakt, indien zijn vader zijn wankele stapjes niet voortdurend had gericht. Het zou de appel niet hebben kunnen aanraken, indien zijn vader hem niet in zijn handjes

had gelegd. Wat is dus zijn inbreng geweest? En toch heeft het ook *iets* gedaan, maar het heeft geen enkele reden om trots te zijn op wat het zelf kan, daar het zelfs zijn eigen bestaan aan zijn vader te danken heeft. Laten we immers *mutatis mutandis* aannemen dat de vader staat voor wat God vermag. Wat is dus de rol van het kind? Het werkt zo goed en zo kwaad als het gaat mee wanneer zijn vader hem recht helpt, en richt, zoveel het kan, zijn wankele pasjes in de richting die zijn vader aangeeft. Zijn vader had het kind ook tegen zijn zin vooruit kunnen trekken, en het had kunnen tegenwerken, omdat het voor de appel geen belangstelling had. De vader had de appel ook zomaar, zonder de stapjes, kunnen geven, maar hij wou het hem op die manier geven, omdat het voor het kindje beter was. Ik heb er geen probleem mee, wanneer onze rol in het bereiken van de eeuwige redding nog wat kleiner is dan die van het kind dat aan de hand van zijn vader loopt. Hoewel we door deze vergelijking zien dat de vrije wil er maar voor weinig tussen zit, lijkt ook dat weinige sommigen nog ruimschoots overdreven: ze willen immers dat alleen de genade in ons aan het werk is, en dat ons mentaal functioneren in alles neerkomt op een *ondergaan*, als was het een werktuig in handen van de Geest, zodat geen enkele verdienste de onze kan worden genoemd, tenzij in zover de goedgunstigheid van God het ons onverdiend als dusdanig wil aanrekenen; de genade werkt immers niet zozeer in ons *door middel van* de vrije wil als ze *in* de vrije wil werkzaam is, net zoals klei voor de pottenbakker niet een *instrument* is *waarmee*, maar de *materie waarop* hij zijn ambacht uitoefent. Waar staan woorden als *krans* en *beloning* dus voor? God, zeggen ze, bekroont in ons *zijn* gaven, en hij wil dat *zijn* weldaad onze beloning is, en het belooft hem om wat *hij* in ons bewerkt tot verdienste aan te rekenen om deelgenoten te worden van het hemels koninkrijk. Dan begrijp ik niet meer hoe zij een vrije wil kunnen poneren, als die tot niets in staat is. Indien ze zeiden dat deze weliswaar door de genade wordt geleid, maar tegelijk ook met die genade meewerkt, dan zou de verklaring eenvoudiger zijn. Men zou voor een parallel bij de fysiologie terecht kunnen, die zegt dat ons lichaam zijn vermogen om te bewegen ontleent aan de levensgeest; zonder dat levensprincipe zou het volstrekt niet in staat zijn zich te bewegen, en toch beweegt het niet alleen zelf, maar brengt het ook dingen buiten zich in beweging, zodat het, als deelgenoot in de arbeid, ook mag delen in de eer. Als God nu in ons werkzaam is zoals de pottenbakker in zijn klei, wat kan ons dan worden aangerekend, ten goede of ten kwade? Ik wil in dit verband liever niet de ziel van *Jezus Christus* ter sprake brengen, die dan ongetwijfeld ook een werktuig was in handen van de geest van God. En wanneer de zwakheid die onze lichamelijke met zich meebrengt elke verdienste van de mens in de weg staat: wel, ook *hij* huiverde voor de dood, en hij wou *niet* dat *zijn* wil, maar *die van zijn vader geschiedde*. En toch zijn degenen die toegeven dat die wil een bron van verdienste is geweest dezelfde als zij die alle andere heiligen elke verdienste op grond van goede werken ontzeggen. Wie echter beweert dat de vrije wil volstrekt niet bestaat, maar dat alles door onontkoombare fataliteit is bepaald, zegt tegelijk dat God in alles de hand heeft, niet alleen in het goede, maar ook in het kwade. De consequentie hiervan lijkt te zijn dat de mens, evenmin als hij verantwoordelijk is voor het goede wat hij doet, ook op geen enkele manier verantwoordelijk kan worden genoemd voor zijn slechte daden. Een dergelijke opvatting maakt van God een sadistisch en onrechtvaardig wezen, een blasfemie die vrome oren met huiver vervult (God zou immers God niet zijn, indien hij met enig gebrek of onvolkomenheid werd geassocieerd); maar geen nood, ook met deze absurde consequentie weten zij raad: God is God, en alles wat hij doet kan alleen maar in

de hoogst denkbare mate goed en mooi zijn; kijk naar alles wat er in de wereld is: één meesterlijk kunstwerk! Ook wat intrinsiek slecht is, is er goed, en het zet de heerlijkheid van God nog meer luister bij; bovendien komt het een schepsel niet toe de bedoeling van zijn schepper te oordelen; het moet zich in alles aan hem onderwerpen, en wanneer het God belijft deze of gene te veroordelen, mag het niet morren, maar eender wat hij besloten heeft aanvaarden, vanuit de rotsvaste overtuiging dat alles optimaal door hem wordt geregeld, en niet anders dan optimaal geregeld kan worden. Kan men dulden dat een mens tegen God zou zeggen: *'Waarom heb je mij niet als engel geschapen?'* Zou God dan niet terecht antwoorden: *'Schaamteloze kerel! En wat als je een kikker was geweest? Wat zou je daarop aan te merken hebben gehad?'* Of stel dat een kikker bij God zou protesteren: *'Waarom ben ik geen pauw, met van die prachtige, veelkleurige veren?'* Zou hij dan niet terecht replikeren: *'Ondankbaar schepsel, je had net zo goed een zwam of een ui kunnen zijn: nu kun je sprongen maken, drinken en zingen.'* Of stel dat een hagedis of een adder zou zeggen: *'Waarom heb je mij geschapen als een dier dat iedereen met afschuw vervult, en doodt? Waarom ben ik geen schaap?'* Wat zou God antwoorden? Misschien wel dit: *'Zo heeft het mij belijfd, en was het passend voor de schoonheid en de orde in de wereld. Maar jou is geen onrecht gedaan, net zo min als de vliegen, de muggen en de andere insecten, waarvan ik ieder exemplaar zo heb gemaakt, dat wie het bekijkt, met bewondering wordt vervuld. Een spin is niet minder mooi en bewonderenswaardig omdat hij niet op de olifant gelijkt; integendeel, er is meer te bewonderen aan de spin dan aan de olifant. Is het jou niet genoeg dat je in je soort volmaakt bent? Ik heb je vergif gegeven, niet om te doden, maar om er jezelf en je kroost mee te beschermen: zo gaf ik het rund zijn horens, de leeuw zijn klauwen, de wolf zijn tanden, het paard zijn hoeven. Eender welk dier heeft zijn nut. Het paard draagt lasten, het rund ploegt, de ezel en de hond helpen bij het werk, het schaap is de mens nuttig doordat het hem voedsel en kleding levert: van jou maken ze medicijn.'* Maar laten we ophouden met redeloze wezens te redetwisten. Het is ons nu om de mens te doen, die God naar zijn beeld en gelijkenis²⁷² gestalte gaf, en voor wie hij alles geschapen heeft. Nu zien we echter dat sommigen geboren worden met een volmaakt lichaam of een briljante geest, en als het ware geschapen zijn om in alles wat ze zeggen of doen te schitteren. Anderen dan weer hebben misvormde lichamen, lijden aan vreselijke ziekten, of zijn zo stompzinig dat ze nauwelijks verschillen van dieren zonder verstand. Je hebt er ook die zo onweerstaanbaar neigen tot criminaliteit, dat het wel lijkt of ze door een onontkoombare lotsbestemming daartoe gedreven worden. En dan zijn er ook nog de bezetenen en krankzinnigen. En God is rechtvaardig en barmhartig! Hoe geraken we hieruit? Zullen we met Paulus uitroepen: *'O²⁷³ diepte.. etc.'*? Het lijkt me beter dan onbesuisd en oneerbiedig over Gods intenties te oordelen, die voor de mens ondoorgrondelijk zijn.

Scylla & Charybdis

Een stuk moeilijker te beantwoorden is de vraag waarom God in sommigen zijn eigen goedheid met eeuwigdurende heerlijkheid bekroont, en in anderen zijn eigen slechtheid met nooit ophoudende kwellingen bestraft. Om deze paradox te handhaven, kunnen ze

niet anders dan een leger nieuwe paradoxen in het gelid brengen, om zo de vijand het hoofd te bieden. De erfzonde wordt een belang buiten alle proportie toegekend, om te stellen dat zelfs de meest voortreffelijke natuurlijke eigenschappen van de mens er dermate door aangetast zijn, dat deze enkel nog in staat is om God te haten en te negeren; zelfs gerechtvaardigd door de genade van het geloof vermag hij niets te bewerkstelligen, tenzij de zonde. Zelfs de geneigdheid om te zondigen, waarmee onze voorouders ons hebben opgezadeld, is voor hen een zonde op zich, die niet kan overwonnen worden, zodat er geen enkel gebod van God is, dat zelfs wie door het geloof gerechtvaardigd werd, vermag in te vullen, want de vele geboden zijn er enkel op gericht de genade van God, die, los van elke verdienste, het heil toedeelt, luister bij te zetten. Intussen heb ik wel de indruk dat men Gods barmhartigheid in bepaalde opzichten verkleint, om haar elders groter te kunnen maken, zoals iemand zijn gasten een schraal middagmaal zou voorzetten, om later bij het avondmaal te kunnen schitteren, en zo de schilders na te bootsen, die, wanneer ze op een doek licht willen suggereren, de omringende partijen donker laten. Om te beginnen maken ze van God een sadist die, omwille van een zonde die door anderen werd bedreven, tegen het hele mensdom te keer gaat, temeer daar zij die de bewuste zonde hadden bedreven, naderhand tot inkeer zijn gekomen en hun leven lang zwaar hebben geboet. Wanneer ze bovendien zeggen dat ook zij die door het geloof gerechtvaardigd zijn, alleen maar zondigen, en wel in die mate dat we onszelf door God lief te hebben en op hem te vertrouwen enkel verfoeilijk maken in zijn ogen, en het nog verdienen ook, zijn ze dan niet heel hard bezig Gods genade tot omzeggens *niets* te herleiden? De rechtvaardiging van de mens door het geloof verandert immers niets aan het feit dat hij nog steeds de vleesgeworden zonde blijft. Wanneer God de mens bovendien een massa geboden oplegt, die er alleen maar toe leiden dat hij God méér haat, en zwaarder veroordeeld wordt, dan maken ze hem eigenlijk nog wreder dan de tiran²⁷⁴ van Sicilië, *Dionysius*, die opzettelijk een heleboel wetten uitvaardigde, waarvan hij vermoedde dat bijna niemand ze zou naleven, als men er de hand niet aan hield; aanvankelijk keek hij oogluikend toe, maar toen hij merkte dat nagenoeg iedereen ze overtreden had, begon hij repressief op te treden en straffen uit te delen. Zo was niemand nog zonder fout. Toch waren het wetten, die men, als men dat wou, zonder moeite had kunnen naleven. Ik laat mij nu niet in met het onderzoek naar de oorzaken, waardoor het volgens hen onmogelijk is Gods geboden in ere te houden – dat was immers niet de opzet van dit traktaat -; ik wou alleen terloops laten zien dat zij, in hun overdreven ijver om de rol van de genade, waar het de redding van de mens betreft, te vergroten, diezelfde genade in andere opzichten al haar luister ontnemen. Van een aantal stellingen zie ook niet hoe ze met elkaar te rijmen vallen. Nadat ze de vrije wil de doodsteek hebben gegeven, houden ze voor dat de mens gedreven wordt door de geest van Christus, die per definitie onverenigbaar is met de zonde. Toch zeggen diezelfde dat de mens, ook na het verkrijgen van de genade, alleen maar zondigt. Het komt mij voor dat Luther met dit soort overdrijvingen, waar hij zo dol op was, in de eerste plaats de overdrijvingen van anderen heeft willen te lijf gaan, om zo het ene kwaad met het andere te verdelgen. Overdreven was de driestheid van sommigen, die *verdienste* te koop stelden, en niet enkel de hunne, maar ook die van alle heiligen. En wat voor verdienste! Gezangen, psalmodisch gemurmel, vis, vasten, kledij, titels. Luthers remedie was drastisch: heiligen hadden helemaal geen verdienste; hoe vroom ze ook waren geweest, ze hadden alleen maar gezondigd, en het zou ze de eeuwige verdoemenis hebben opgeleverd, was hun

geloof en Gods barmhartigheid hen niet te hulp gekomen. Anderen boekten zoete winstjes uit biecht en penitentie, waarmee ze het geweten van de mensen niet onaardig hadden gestrikt. Of uit het *vagevuur*, waar ze de wildste verhalen over verspreidden. Daar wist de tegenpartij wel raad mee: de biecht was een uitvinding van *Satan*; de meer gematigden hielden het erbij dat ze niet kon worden opgelegd: voor de vergeving van zonden was geen *penitentie* vereist, daar Christus voor aller zonden had geboet; tenslotte bestond het *vagevuur* niet eens. Als de enen zeggen dat zelfs de bepalingen van de eerste de beste *prior* bindend zijn op straffe van de hel, en niet aarzelen aan wie ze naleeft het eeuwig leven te beloven, dan bestaat de remedie van de tegenpartij erin te zeggen dat alle decreten en uitspraken van pausen, concilies en bisschoppen ketters en antichristelijk zijn. Zo hadden de enen de macht van de paus tot groteske proporties opgeblazen, en lieten de anderen zich over hem uit in termen die ik liever niet citeer. De enen zeiden dat geloften van kloosterlingen en priesters voor altijd bindend waren op straffe van de hel, en de anderen zeiden dan weer dat dergelijke geloften *goddeloos* waren, niet mochten worden afgelegd en, zo men ze had afgelegd, niet mochten worden nageleefd. Uit de clash van dergelijke overtrokken standpunten zijn de bliksems en donderslagen voortgekomen, die de wereld nu op zijn grondvesten doen beven. Wanneer nu elke partij zo doorgaat zijn standpunten *mordicus* te verdedigen, dan wordt dat een strijd zoals *Achilles* en *Hector*²⁷⁵ er een uitvochten: beiden waren even bloeddorstig, en alleen de dood kon hen scheiden. Nu zegt men wel dat je, om een kromme stok recht te maken, hem in tegengestelde zin moet buigen: dgl. werkwijze is misschien wel aangewezen om delinquenten op het rechte pad te brengen, maar ik betwijfel of je zoiets kunt toepassen in *leerstellige* aangelegenheden. Ik weet wel dat je om te stimuleren of te ontraden best wat kunt overdrijven: zo kun je, als je een bange wezel moet inpraat, gerust uitpakken met: *'Vrees niet, God zegt en doet alles in jouw plaats.'* Moet je een dрист en goddeloos iemand op zijn nummer zetten, dan past wellicht: *'De mens is één en al zonde!'* Tegen hen die willen dat hun hersenspinsels voor evangelie worden genomen, kan een *'Wat is de mens? Eén grote leugen!'* wel eens helpen. Wanneer evenwel bij het zoeken naar de waarheid stellingen naar voren worden gebracht die te nemen of te laten zijn, dan doet men, denk ik, beter geen beroep op dergelijke paradoxen, die vaak aan het onbegrijpelijke grenzen; in dat soort zaken opteer ik voor gematigdheid. *Pelagius* lijkt de vrije wil te hebben overschat, en *Scotus* bleef niet zo heel ver achter. *Luther* is begonnen met haar de rechterarm te amputeren; algauw was hem dat niet genoeg en sneed hij haar meteen maar de keel over om haar definitief de wereld uit te helpen. Ik schaar me bij hen die de vrije wil een rolletje, en de genade de hoofdrol laten spelen. Om de *Scylla*²⁷⁶ van de aanmatiging te ontwijken was het niet nodig zich tegen de *Charybdis*²⁷⁶ van de wanhoop en de onverschilligheid te pletter te varen. Een ontwrichte arm wring je niet de andere kant op: je brengt hem terug op zijn plaats. Het helpt niet een front te vormen tegen de vijand, als je je tegelijk achteraan blootgeeft aan een nieuwe belager. De gematigdheid die ik voorsta laat ruimte voor een goed werk, ook al is het niet volmaakt, maar de mens mag zich er niet op beroepen. Verdienste zal er zijn, maar God zet de kroon op het werk. Er is in het leven van een sterveling genoeg zwakheid, er zijn gebreken en misstappen genoeg om elkeen die de moeite wil doen zichzelf even onder de loep te nemen een toontje lager te doen zingen, en daartoe is het niet eens nodig met klem te beweren dat zelfs de gerechtvaardigde mens één vat vol zonde is, temeer daar Christus²⁷⁷ het heeft over een *wedergeboorte*, Paulus²⁷⁸ over een *nieuw schepsel*.

Waarom dan, zal je zeggen, dat rolletje voor de vrije wil? Om de goddelozen, die zich bewust van Gods genade afkeren, verantwoordelijk te kunnen stellen; om God vrij te kunnen spreken van sadisme en onrechtvaardigheid, waarvan men hem lasterlijk beschuldigt; om ons te behoeden voor wanhoop, voor zelfgenoegzaamheid, en als stimulans om ons steeds naar beste vermogen in te spannen. Dat is de reden waarom bijna iedereen de vrije wil erkent, maar dan wel een wil die zonder de bestendige genade van God niets vermag; we moeten ons immers hoeden voor aanmatiging. Dan zal iemand zeggen: waartoe dient de vrije wil dan, als ze toch niets vermag? Dan is mijn antwoord: waartoe dient de hele mens, als God in hem aan het werk is zoals de pottenbakker met zijn klei, en zoals hij het ook met een *kei*²⁷⁹ zou hebben gekund? Als we bijgevolg hebben kunnen aantonen dat deze materie van die aard is dat men, uit het oogpunt van godsvrucht, beter niet te diep in haar zoekt door te dringen, in 't bijzonder ten overstaan van leken; als wij hebben aangetoond dat onze opvatting door méér en explicieter Schriftgetuigenissen wordt geschraagd dan de andere; als is vastgesteld dat de betekenis van heel wat Schriftuurplaatsen schuilgaat achter een sluier van beeldspraak, of - althans op het eerste zicht – zelfs interne tegenspraak, en dat we om die reden, willen of niet, desgevallend afstand moeten nemen van woord en letter, om langs interpretatieve weg een compromis te zoeken; als duidelijk is aangetoond dat het volledig wegnemen van de vrije wil een massa bezwaren, om niet te zeggen absurditeiten, oplevert; als, tenslotte, gebleken is dat het aanvaarden van onze visie in geen enkel opzicht afbreuk doet aan de vrome en christelijke elementen in Luthers exposé (de liefde voor God, men mag niet vertrouwen op eigen kracht en verdienste door goede werken, maar alleen op wat God ons heeft beloofd), dan zou ik willen dat de lezer zichzelf de vraag stelt of het billijk te noemen is, wanneer hij de visie van ettelijke kerkleraren, die bekrachtigd is geworden door een eeuwenlange consensus van alle gelovigen, naast zich neerlegt ten voordele van wat paradoxale ideeën, die inmiddels de hele christenheid in rep en roer hebben gezet.

cauda

Als deze kloppen, dan wil ik graag uitkomen voor de beperktheid van mijn verstandelijke vermogens, want ik begrijp ze niet. In ieder geval wil ik mij niet verzetten tegen de waarheid, ben ik een fervent aanhanger van de authentieke evangelische vrijheid, en verfoei ik alles wat tegen het evangelie ingaat. Mijn rol in deze was, zoals ik reeds zei, niet die van een rechter, maar van een discussiepartner; toch kan ik in waarheid bevestigen dat ik in dit dispuut de onpartijdigheid heb bewaard, die destijds in zaken over leven of dood van gezworen rechters werd vereist. Ik ben een oud man, maar het zal me nooit schamen of spijten van een jongere iets bij te leren, wanneer hij met evangelische zachtmoedigheid een standpunt naar voren brengt dat meer plausibel is dan het mijne. Nu weet ik wel dat men weer zal zeggen: *'Laat Erasmus zich in Christus verdiepen, en zijn menselijke kennis laten voor wat ze is. Dit soort zaken begrijpt alleen in wie de geest van God woont.'* Als ik nu nog steeds niet heb begrepen waar *Christus* voor staat, dan is mijn hele betoog één slag in het water geweest, zoveel is duidelijk. Alleen wil ik dan graag wel weten wat voor *geest* het was die de voorbije dertienhonderd jaar massa's kerkleraren en volkeren bezielde (men mag er immers toch van uitgaan dat het volk dezelfde

opvattingen huldigde als die welke de bisschoppen hun voorhielden), want ook zij hebben het duidelijk niet begrepen..

Dit waren de resultaten van mijn onderzoek: het oordeel laat ik aan anderen over.

E I N D E